KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXIX. évf. Május—Junius. 1894. 3-ik füzet

Tolsztoj gróf boldogságtana.[1])

A müvelődés történelmében három elmélettel találkozunk, melyek a szellemi haladás, fejlődés menetét, irányát próbálják meghatározni, vagy inkább a tapasztalati történelmi tények alapján kikutatni. Legrégibb a *körvonalban fejlődés* elmélet, melyet már Platonál és Ciceronál megtalálunk az állam- s alkotmányformákra alkalmazva. Ezt az elméletet a görög történelem igazolja is s ezért nem csoda, hogy az újabb történetbölcsészek közül Machiavelli és Vico Giambattista hódolnak neki. A második pessimistikus jellegű; ez az *elfajúlás, degeneratio elmélete.*

Az újkor alaposabb s szélesebb körű történelmi ismerete, szabályozó, mélyre ható bölcselmi míveltsége, tisztúltabb és eszményibb világnézete szülte a *haladás, fejlődés* elméletét, melyet deductiv-speculativ bölcseleti alapon Hegelnél, positivista alapon Comte-nál és Bucklenél olvashatunk.

Bodnár Zsigmond most megjelenő irodalom-történelmében ez utóbbi elmélethez lényegében hasonló törvényt állít fel szellemi haladásunk megértésére s ennek menetét *hullámvonallal* érzékelteti. Egy nemzetnek a vallásban, irodalomban, művészetekben, politikában, erkölcsi életében nyilvánuló világnézete megalakúl, megerősödik egy időre. E megalakult nemzeti eszmével egy új eszme száll szembe, a mely legyőzi azt legalább részben, hogy ez megint egy következő új eszmével szálljon szembe. S ez így megy tovább. Egy nagyobb lépés előre, egy kisebb hátra. Actio és reactio így váltják fel egymást a szellemi haladás menetében.

Ismeretes dolog s mindenki száján hordja azt az igazságot, hogy nincs hatás ellenhatás nélkül. A positivismus és materialismus készítette a talajt az irodalmi naturalismus számára. A közönség mohó idegességgel élvezte ennek termékeit. Ez a mohó étvágy megrontotta a gyomrát s a századvég (fin de siècle) épp oly idegességgel

---

[1]) Tolsztoj: Das Nichtsthun, ford. Hauff L. A. Berlin 1894. Janke Ottónál.

egyszerre a másik szélsőségbe csap. Az erős actiora egy erős reactio következik. Az actio és reactio elmélete feltünően talál e jelenségekre. A mysticimus egy neme kezdi a kedélyeket elfoglalni, behatol az irodalomba, vallásba, [1]) bölcseletbe, s a társadalmi tudományokba is. Sőt vannak, kik a sajátságos fordúlatban egy alakúló új világnézet tüneteit látják. [2])

A naturalista regény pl. szigorú tudományos (!) módszert követett sok ideig s Zola, „a megcsontosodott positivista“ most már megengedi, illetőleg belátja, hogy ez talán túlságos követelés volt, hogy az irodalom határait igen szűkre szorította. Ibsen kezdetben még a Zola-féle iskola híve, utolsó drámáiban mind inkább halványodnak a markans naturalista vonások s valami sajátságos északi homály fedi műveit, melyet nem ok nélkül neveztek symbolismusnak. [3]) A naturalismus szigorú módszere egyszerre eltünik s nemcsak a társadalmi életben s tudományokban, hanem az irodalomban is mutatkoznak az anarchismus jelei.[4]) Oroszországban Tolsztoj, mint egy modern apostol regényekben, könnyen hozzáférhető úton hirdeti elveit, melyekre a „szeretet őrültségével“ s valódi rajongással akarná felépíteni a modern társadalmat. Kora, életfelfogása, képmutatása, a társadalmi viszonyok nem tetszenek neki, hanem visszanyúl az őskeresztény időkbe s ott találja fel Jézus tanaiban azokat az alapokat, melyekre építenie kell az emberiségnek, ha nem akar végromlásba rohanni.

Az emberi értelem egész elragadtatással vetette magát a természet tüneményeinek kutatására ; a tudományban keresett enyhülést. A tudomány sokat igért, de keveset adott. Nemsokára jött a keserű csalódás. A szív boldogságra vágyott s ezt a tudomány nem adhatta

---

[1]) *Dr. Schmitt Jenő* Lipcsében nem rég egy folyóiratot alapított íly czimmel : *Die Religion des Geites.* Programmja „a legszabadabb, legradicalisabb és mégis legpositivabb, mélyen vallásos gondolkodás; az eszmélő és erkölcsileg érző ember harmoniája. „Fel akarja rázni — mond Bodnár — a materialismus sivatagán veszteglő vagy a tagadó felvilágosodás sekély vizében lubiczkoló emberiséget, az önmagával meghasonlott, a bensőleg sivár lényeket, hogy tekintsenek föl az eszményi világnézet verőfényes csúcsaira, hogy azon élő- és kristálytiszta forrásokból merítsenek, melyek a hajdankor szent mélyeiből erednek, hogy gyógyuljon meg szivök és szellemök.“ (Bodnár Zs. Példák IV—V. füzet. Budapest 1894. 40. l.)

[2]) Athenaeum II. 3. Lyka Károly: A legújabb művészeti törekvések.

[3]) Gottschall Rudolf: Gesch. der deutschen National-litteratur des 19. Jahrhunderts. II. 409 és köv. l.

[4]) Lásd bővebben Athenaeum II. 3. Lyka Károly : A legújabb művészeti tö ekvések.

meg neki; az értelem tudásra, megfoghatóra, a világrejtély megoldására áhitozott s ezt meg a vallás nem elégíthette ki. Az ember végre belefáradt s keserű csalódásaiban a végletek közt hánykolódik ma is. Ezeket a tüneményeket észreveheti mindenki, bárha csendben, titkos forradalomként folynak is le, a ki a tünemények felett nem tér részvétlenül napi rendre, hanem tanulmányozza az események folyását.

Egy ily jelentőségű társadalmi kérdésről mindenesetre érdekes hallani oly gondolkodók nézeteit, mint Zola, Dumas és Tolsztoj, kit írótársa Turgenyev legnagyobb európai írónak tart. Maga Tolsztoj sem állhatta meg, hogy gondolatait ne fűzze Zola, Dumas szellemmel s könnyen odavetett nézeteihez.

Mi adjuk azért Tolsztoj művének tartalmát s kimutatjuk, hogy Jézus vallás- és erkölcstana, melyre Tolsztoj mint alapra akarja a jövő társadalmát építeni, nem egyezik meg az ő vallástanával, de még erkölcstanával sem. Pedig Tolsztoj különösen ez érvének tulajdonít nagy fontosságot. Ezzel meggyengűl ez irányú érveinek sorozata.

Ismertetésünk folyamán könnyen észrevehető, hogy Tolsztoj e munkájával is azokat a social-politikai eszméket szolgálja, melyeknek ő egész életében híve volt, melyeket ő valóságos rajongással hirdetett. — Nem tudjuk határozottan, hogy mi adott alkalmat e két fontos nyilatkozatra, de a szöveg vonatkozásaiból látjuk, hogy munkás ífjak valami gyűlés elnökévé választották Zolát s beszédét ekkor mondotta. Dumast pedig a Gaulois szerkesztője kérte fel e nyilatkozásra a Sorbonne hallgatóinak valamely társadalmi mozgalma alkalmából.

Tolsztoj közli mind a kettőt s felhasználja a kedvező alkalmat hogy ő is beleszóljon a kérdésbe.

Zola beszédjének veleje, rövid tartalma ez:

Gyakran halljuk, hogy a positivismus leélte magát, a naturalismus halott, a tudomány nem adja meg az embernek a békét és boldogságot, a mit igért. Ő e kérdéssekkel nem foglalkozik, nincs joga a tudomány és bölcselet nevében beszélni; ő regényiró „s egész jelentősége azon alapszik, hogy sokat figyelt meg és sokat dolgozott.“ A tudomány, a tudás töltötte el egész lényét, sőt a szigorúan tudományos módszert az irodalomba is be akarta vinni. Ő hiszen abban a szenvedélyességben, a mely *előre tör és cselekszik.* Minő lelkesedés és minő remények! Mindent tudni, mindent birni, mindent legyőzni!

Igazság által az embereket boldogabbakká tenni! Ilyenek voltak kora aspiratiói.

Inti a fiatal nemzedéket, hogy egész reménységét a tudományra helyezze, alapítsa s ne lásson abban társadalmi és erkölcsi veszélyt, a hit mellett ne szorítsa háttérbe a tudományt. Azt mondják, hogy a tudomány diadalának vége van; nem tudja visszaadni a lelkeknek a boldogságot, melyeknek naiv békéjét szétrombolta s vannak már szentek és próféták, kik az emberek között „a tudatlanság erényét, az egyszerűség tisztaságát" hirdetik.

Nem tagadja, hogy e fáradtság és felindulás a század végén annak a lázas és óriási munkának eredménye, melynek czélja volt mindent tudni. Ismeretes dolog, hogy nincs hatás ellenhatás nélkül. Minek fáradni, ha látjuk a tudomány eredménytelenségét? Minek menni, ha látjuk, hogy a czél állandóan távozik tőlünk? Minek tanulni, ha nem tudhatunk mindent? Jobb együgyünek maradni a gyermek boldog tudatlanságában. Íly módon csakugyan úgy látszik, mintha a tudomány megbukott volna.

Ámde a tudomány nem boldogságot, csak *igazságot* igért. Származhatik-e boldogság az igazságból? Hogy ezzel megelégedjünk, arra sok stoicismus, az Én teljes megtagadása szükséges, a mi csak kiválasztottaknál van meg. A természet kegyetlen, igazságtalan, a tudomány az erősebb barbar jogához vezet, a mely minden erkölcsösséget lerombol és minden társadalom despotismusba sülyed. Nem kellene-e inkább a tudatlanság ábrándos nyugalmába visszatérni?

E kétségbeesett kiáltás mélyen meghatja őt. Csak akkor találunk nyugalmat, ha ábrándozunk, ha a végtelenbe merűlünk, ama mysticus világban elszenderülünk, a mely szenvedéseinket csillapítja Igy vette észre a marsmezei kiállításon [1]) s ez reactio a naturalismus ellen.

De ő mint „megcsontosodott positivista" ebben csak egy kis pihenést lát az emberiség feltartózhatatlan haladásában. Hogy egy új hit az emberiség haladásának új irányt adjon, szükséges, hogy ez a hit új talajban nőtt legyen, „mert új társadalom új talaj nélkül nem létezhetik." (17 l.) „A hit nem születik újra és a holt vallásokból csak mythologiákat lehet csinálni."

Ezért a jövő száz év ama *demokratikus és tudományos fellendülés* kora lesz, melyet az ő nemzedéke élt át s csak annyit enged meg, hogy az *irodalom határait igen szűkre szorította.*

---

[1]) 1893. nyarán írta.

A művészetben is csak igazságra törekszik, mint a tudományban, az eszményt kiküszöböli. „A mily mértékben a tudomány halad, oly mértékben szorúl háttérbe kétségkívül az eszmény és úgy tetszik nekem, hogy az élet egyedűli értelme, az egyedűli öröm, mit az életben találhatunk, e lassú hóditásban áll, bármily világos legyen is a szomorú igazság, hogy soha sem fogunk mindent tudni.“

E mozgalmas korban lelkipásztorok magasztalják, dicsőítik a hitet s lelkére kötik az embereknek, hogy higyjenek, de azt nem mondják meg világosan, hogy miben. Ő megmondja ífjú barátainak s kérve kéri őket, hogy higyjenek a *munkában.* „Egész életemben munkás voltam s engedjék meg, hogy arról a gyönyörről beszéljek önöknek, melyet ez a hosszú munka nekem hozott, mely egész életemet betöltötte. Életbe lépésem fáradtságos volt, megtanultam a szegénységet és kétségbeesést. Azután állandó harczban éltem, mint ma is még, most megértettek, majd megtagadtak, majd bántalmakkal halmoztak el. S csak egy hitem volt, egy erő: *a munka.* Ez a világ egyetlen törvénye, szabályozója, mely a szerves anyagot ismeretlen czéljához vezeti. Az életnek nincs más értelme, más létoka; születünk, hogy részünket kivegyük, elvégezzük a munkából és aztán eltünjünk.

„Az élet nem egyéb, mint közölt mozgás, a mely azt fentartja és tovább adja és a mely a valóságban nem egyéb, mint fáradtság, mint munka egy nagy művön, melyet az egész évszázad fejez be.“ Mindenkinek meg van a feladata s ha ezt elvállalta, meg kell hogy találja a nyugalmat is.

A kiket a végtelenség gondolata gyötör, azoknak ajánlja, hogy életöket szenteljék egy nagy munkának, melynek végét nem láthatják be. Ez a szórakozás a szellemnek a napi kenyere a teljesített kötelesség boldogító tudatával. Ez adja meg a physikai és erkölcsi egészséget, megóv az ábrándozás veszélyeitől, ez a világon lehetséges legfőbb boldogság.

„Erős nép csak az, a mely fárad és csak a munka ad bátorságot és hitet . . . A jövő évszázad, a határtalan jövő a munkáé; ezen nem szabad kételkedni. És nem látjuk már a támadó socialismusban a munkának, a jövő társadalmi törvényének csiráját, a felszabadító, a kibékítő munkáét.?“

„Minő egészséges és nagy embertársaság lenne az, melyben minden tag az ő munkarészét hordozná! Oly ember, ki dolgozik, mindig jó. Ezért megvagyok győződve, hogy az egyetlen hit, mely megmenthet, a végzett munkában való hit. Szép dolog az örökké-

valóságról álmodni, de a tisztességes embernek elég, ha ez életet úgy éli át, hogy munkáját elvégzi.

Eddig Zola.

Tolsztoj megjegyzései e beszédre a következők: Z. tanácsolja az ífjuságnak, hogy határozatlan, homályos dolgokban ne higyjen és még homályosabbat és határozatlanabbat ajánl, a *tudományt* és a *munkát*.

Ámde a „tudomány" szónak értelme nagyon széles körű és határozatlan. A mit némelyek tudománynak, azaz nagyon fontosnak tartanak, azt az emberek nagyobb része a munkás népre nézve szükségtelen semmiségnek tartja. S nemcsak a munkás nép miveletlensége nem tudja felfogni a tudomány mély jelentőségét, hanem a tudósok is folytonosan ellenmondanak egymásnak: egyik ezt, másik amazt tartja fontosabbnak. Sőt ugyanazon tudományszak papjai és képviselői is gyakran éppen ellenkezőt állítanak. Tudományos tételek hosszú időkön át igazaknak tartatnak s később tévedéseknek bizonyúlnak.

A rómaiaknál — mint tudjuk — kizárólagos tudomány és nagyon fontos dolog volt a rhetorika. Ma mosolyognak e felett. A középkorban egyedűl idvezítő scholastika ma éppen e sorsra jutott. És nem kell nagy bátorság megjövendölni, hogy ismereteinknek egy igen nagy száma felett, melyeket ma fontos dolgoknak s igazságoknak tartunk, a jövő csak nevetni fog, midőn olvassa, hogy mily fontoskodással foglalkoztunk oly tárgyakkal, melyeket korunkban igazságoknak tartottunk.

Korunkban emberek, kik öröklött vallások babonáitól megszabadúltak, egy ép oly alaptalan és ártalmas babonába, a tudományéba estek, a nélkül, hogy észrevették volna.

Az az alap, melyen a világteremtés hittételei nyugosznak és az a melyre korunkban a különböző tudományos tantételeket alapítják, nemcsak hasonlók egymáshoz, hanem teljesen azonosak (29. l.). A miként a zsidó nem hisz tulajdonképen a hatnapi teremtésben, hanem csak abban, hogy vannak emberek, kik az elérhető legfőbb igazságokat ismerik, épp úgy korunk emberei sem hisznek Darwin elméletében, az öröklés tanában, a kommabacillusban, hanem mind abban, a mit a tudomány papjai igazságoknak mondanak és ezek működése a hivők előtt épp oly titokzatos, mint a zsidók előtt vezetőik tudásának alapjai.

A hit és tudomány képviselői tulajdonképpen egy táborból valók. Azok üdvöket a vallásban keresik, ezek mások tudásában hisznek.

Azok az emberiség üdvét egy javított, tisztított, félig zsidó, félig pogány kereszténységben látják; ezek egészen esetleges, különbféle, haszontalan ismeretek felhalmozásában. Azok nem akarják látni, hogy a mit helyre akarnak állítani, csak „báb, melyből a pillangó kirepült“, ezek, hogy tudományuk gazdag emberek ártatlan időtöltése, vagy legjobb esetben fegyver a jónak vagy gonosznak kezében. „Valójában sem azok, sem ezek nem hisznek lelkük mélyén annak az eszköznek hatásában, melyet ajánlanak“ (32. l.). Mindeniknök elfordítja szemét a végromlásról, mely előtt az emberiség áll, s melybe kikerülhetetlenűl beleesik, ha útját folytatja. Azok óvó eszköze a vallás mysticismusa, ezeké a tudományért munkálkodás kábitó hatása. A különbség közöttük az, hogy azok a régi bölcseségben hisznek, melynek tévedése még nincs felfedezve. A babona mindkettőjüknél egyforma nagy. Különbség csak az, hogy egyik a mult, a másik a jelen babonája.

S mi a boldogság akkor, ha egész életemet bizonyos tüneméyek vizsgálására (pl. Lombroso tana az öröklésről) szenteltem s halálom előtt tapasztalnom kell, hogy a mivel életemet eltöltöttem, értelem nélküli semmiség volt? S nekem csak egy életem van!

Egy kevessé ismert chinai bölcsész *Laotse* azt állítja, hogy mind az egyes, mind az összes emberiség legfőbb üdvét a tudomány (tao) által éri el; ez pedig a tétlenségben (Unthätigkeit, le non-agir) áll. Az emberek szenvedései nem úgy eredtek, hogy valamit nem tettek, a mit tenniök kellett volna, hanem hogy olyant tettek, a mit tenniök nem kellett volna. Azért minden szenvedéstől megőrizheték magukat, ha tétlenűl maradtak volna.

Tolsztoj azt mondja, hogy *Laotsé*nek tökéletesen igaza van. Dolgozzék mindenki szorgalmasan. Mi következik ebből? A börzejátékos, a bankár jőnek a tőzsdéről, hol szorgalmasan dolgoztak, az ezredes az iskolából, hol katonáit az emberölés mesterségére tanította, a gyáros a gyárából, hol ezerek rongálják életüket tükrök, dohány, pálinka-gyártásával. Mindezek dolgoznak. Lehet ily munkára buzdítani?

Vagy talán a tudomány munkásait értsük? Naponként különböző könyveket, füzeteket kapunk a keresztény gnoseológiáról, a kosmikus aetherről, társadalmi, politikai, keleti kérdésről stb. Azt hiszi, hogy ez írók idejüket, fáradtságukat haszontalanul pazarolták, mert ezereknek kellett a papirost előállítani, a betűket kiszedni, kinyomni s mert az írók a társadalom iránti kötelességeiket elhanyagolták, midőn haszontalan munkájukat nyugodt lelkiismerettel írták. Ez irtózatos embereknek soha sincs idejük meggondolni, hogy vajjon

munkájuk, melyen oly szorgalmasan dolgoznak, szükséges-e valakinek. (?)

„Sokat csodálkoztam e bámulatos, különösen nyugat Európában fennálló nézeten, hogy a munka erény.“ (?)

Zola azt mondja, hogy a munka az embert jóvá teszi. T. mindíg az ellenkezőt észlelte. Tudatos munka, hangyabüszkeség a saját munkájára, kegyetlenekké teszi az embereket. Nero, Nagy Péter mindig nagyon munkások voltak. S ha a munka nem is éppen bűn, de erény semmi esetre sem; épp úgy, mint a táplálkozás nem, hanem csak szükséglet, melynek ki nem elégítése fájdalmat okoz. A munka e méltósága, melyre társadalmunkban emelték, csak reactio volt a gazdag és kevéssé mívelt előkelő osztály henyesége ellen. A munka, a szervek gyakorlása az embereknek épp oly szükséglete, mint a karóhoz kötött borjunak az ugrándozás.

„A munka nemcsak hogy nem erény, hanem a mi hamisan szervezett társadalmunkban többnyire egy erkölcsileg kábító szer, mint a dohányzás vagy a bor, hogy saját életünk szabálytalanságát és bűnösségét saját magunk előtt elrejtsük.“ (?)

Dumas levelének tartalma, melyet a Gaulois szerkesztőjének ugyanebben a kérdésben írt, röviden a következő:

Az okok és. következmények nagy feladatát évezredek sem fogják megoldani, nem hogy 20 éves gyermekek megoldanák. Az erőteljes ífjukor tüneményeiben nem lehet végérvényes és tartós fejlődés jeleit nézni. Ez csak a növési láznak egy rohama. Bármilyenek legyenek is ez eszmék, melyekért a fiatalok egymással hajba kapnak, lehet fogadni, hogy ők ez eszmék ellenségeivé lesznek, mihely azokat gyermekeiknél látják. Ezt a növés és tapasztalás okozza.

„Miután kiveszekedték magukat és megmérköztek, ezek a hit, azok a tudomány nevében, hogy bebizonyítsák, hogy van Isten és azok, hogy nincs Isten — két oly állítás, melyek felett örökké harczolhatunk, ha eltökéljük, hogy addig nem engedjük magunkat lefegyvereztetni, míg a dolog el nem dölt — végűl megegyeznek abban, hogy ezek sem tudnak többet mint azok, de határozottan tudják, hogy a végek végén *remélnie kell* az embernek épp anynyit, ha nem többet, mint tudni és hogy rettenetesen szenved tudatlanságban oly viszonyokról, melyek jobban érdeklik, mint minden a világon, továbbá, hogy állandóan jobb helyzetbe vágyik, mint minőben van és végűl, hogy teljes szabadságot kell engednünk neki, hogy a bölcsészet terén eszközt keressen a boldogúlásra.

Az ember tudja, hogy kezdet volt s ezért nem akar véges lenni.

Bizonyosságot keres, a mely szerencséjére soha sem lehet. Mert a tudás ránézve a mozdúlatlanság, a halál lenne, mert az emberi erő legerősebb ösztönzője az ismeretlen. A valószínűséggel nem elégszik meg, határozatlan eszmények után vágyik s essék bár tagadásba, kétkedésbe vagy éppen hitetlenségbe, mindig visszatér *„a reményhez, a mely nélkül nem tud élni.“* „Olyan mint szeretők veszekedése: nem tart sokáig“ (46. l.).

Ez az emberi eszmény soha sem tünhetik el egészen. Az eszménynek e legyőzhetetlen szüksége magyarázza meg, hogy az ember oly bizalommal fordúl vallási formulákhoz megfontolás nélkül, melyek természetével megyezőleg végtelenséget igérnek.

De mindig nagyobb számmal lépnek fel férfiak, kik az ész, a tudomány, a megfigyelés nevében tagadják az igazságot, viszonylagosnak mondják, s szét akarják rombolni azokat a formulákat, melyek azokat tartalmazzák.

Kinek van igaza e harczban? Annak, a ki kutat, de nem annak, a ki fenyeget. Az igazság a czél, a kutatásra mindenkinek van joga. Az erőszak csak a czélt távolítja. „Az ököl, bármily erős legyen is, nem tudja bebizonyítani Isten létét vagy nem létét.“

Az az erő, a mely a világot teremtette, mert „maga-magát nem teremtette,“ fentartotta magának a jogot, hogy tudja, miért teremtett minket. Ez az erő titkát magának tartja s az emberiség, úgy tetszik Dumasnak, hagy fel azzal a kivánsággal, hogy valaha kipuhatolja. Most az emberiség „egyszerű ösztönével s egészséges érzékével“ boldogságra törekszik oly eszközökkel, melyeket bolygónk nyújt. Zola a munkát ajánlja gyógyszerűl. De ez nem elég. Dolgozzunk izmainkkal, vagy szellemünkkel? De hisz, nem lehet egyedüli gondunk, hogy táplálékot, vagyont, dicsőséget szerezzünk. Ha ily czélokat tűzünk magunknak s elérjük azokat, érezzük, hogy valami még mindig hiányzik. Ennek oka az, mert az embernek kétségtelenűl lelke is van s ez is előáll igényeivel.“ E lélek szünetlen munkában, folytonos fejlődésben van, világosságra, igazságra törekszik Ez a lélek ömlik el a légben, melyet a világ beszív. Azok az individualis nagy lelkek, melyek társadalmi újjászületést kivántak, egymáshoz közeledtek, egymást megtalálták és egyesűltek és egy *collectiv lelket* alkotnak, hogy az emberek jövőben egyességben, tudatosan és feltartóztatlanul valósítsák meg a nemzetek egyesülését és szabályszerű haladását. Ezt az új lelket ismeri fel Dumas a napi tüneményekben. A népek fegyverkezése, a hadvezérek fenyegetődzése, faji üldözések csak utolsó vonaglása annak, a minek el kell tünnie.

Az új korszak hamar bekövetkezik, hamarább mint gondolnók, mikor e szavak: *Szeressétek egymást* megvalósúlnak, a nélkül, hogy azon gondolkoznánk, hogy isten vagy egy ember mondotta-e e szavakat? Az embereket a szeretet fogja elfoglalni rendkívüli hatalmával Ez nem fog könnyen menni; talán véres félreértések is következni fognak s olyanoktól is, kik hivatva volnának, hogy nekünk szeretetet tanítsanak. „De mivel szembetünő, hogy a testvériség e nagy törvényének egyszer teljesednie kell, meg vagyok győződve, hogy jőni fog idő, midőn azt az ellenállhatatlan kivánságot fogjuk ápolni, hogy ez beteljesedjék.“

Így végzi levelét Dumas.

Tolsztoj birálja mindkettőt összehasonlítva.

Zola levele a fiatalsághoz van intézve és hízeleg neki. Dumasé rámutat az öntetszelgésre s ezért sokat tanúlhatnak belőle nemcsak az ifjak, hanem a felnőttek és öregek is. Zola elaltat és útunkon megállít, mert biztosít, hogy éppen azt szükséges tudni, a mit tudunk. Dumas felkölti az embereket s megmondja nekik, hogy nem tudják azokat a fontos igazságokat, melyeket tudniok kellene. „Dumas szavai valódi prófétaszavak“, mert az emberek általános hangúlatával ellenkeznek, mert a kik hallják őt, elfogadják a nélkül, hogy tudnák miért és mert e szavak annak a megvalósítására hatnak, a mit jövendőlnek.

Zola azt tanácsolja az embereknek, hogy munkálkodjanak az egyszer megkezdett irányban, s ezzel, hogy ne változtassák életüket. Dumas ellenben, ki az emberek érzéseinek belső változását jövendöli, e változást sürgeti is. Dumas azt mondja, hogy az embereket a „szeretet őrültsége“ fogja elfogni; ő látja a fenyegető jelek között is, hogy a fegyverkező népek egymást nem gyülölik már, hogy a szegény osztályoknak a gazdagokkal való harczában a győztes nem örül, hanem őszinte szánalommal van a legyőzött iránt.

Habár e nagy változás nem oly közeli, mint Dumas hiszi, senki sem tagadhatja, hogyha ez bekövetkeznék, az emberiség számos súlyos és nyomasztó rossztól szabadúlna meg. Be kell vallanunk, hogy ha az emberek azt tették volna, a mit Jézus tanított és tett: *Szeressétek egymást, mint magatokat*; *a mit nem akarsz, hogy mások veled cselekedjenek, te se tedd másoknak*, ha az egoismus helyett az altruismus uralkodnék, ha *az egyéni életrend collectivvé változott volna*, akkor az ember élete boldog lenne. Mindenki belátja, hogy a népek annál elkeseredettebbek egymás iránt, minél inkább rabolják egymás-

tól országaikat s mezőik terményeit. Mindenki belátja a népek kölcsönös fegyverkezésének a nevetségességig világos értelmetlen voltát, a melyek rettenetes csatákra, vagy az emberek általános elpusztítására, vagy elfajúlására vezetnek. Mindenki elismeri a szeretet keresztényi elvét, vagy az idegen élet, személy és jogok tiszteletét.

S mégis az emberek úgy rendezik bé életüket, hogy az ellenkezik előnyükkel, biztosságukkal s a törvénynyel, a melyet hirdetnek. Magasztalják a szeretetet s oly módon élnek, a mely azzal ellenkezik. Hisznek a szeretben s nem tudják megvalósítani. Mi ennek az oka?

Az egyes ember vagy az összes emberiség életében minden változás először csak gondolatban kezdődik és történik. A külső változás csak akkor áll be, ha gondolatban már megtörtént. De azután az emberek érzéseiben, cselekedeteiben s életében is beáll előbb-utóbb, éppen mint a kormány fordításával a hajó is fordúl.

Jézus beszédjének első szavaiban nem azt mondotta az embereknek, hogy így vagy úgy cselekedjenek, hanem ezt: μετανοειτε, gondolkozzatok meg, változtassátok meg életfelfogástokat, térjetek magatokba. Csak később mondotta tanítványainak, kik már értették tanait: szeressétek egymást. Életetek értelme az, hogy teljesítsétek annak akaratát, ki titeket e világra küldött és azt követeli tőletek, hogy ne személyes czéljaitoknak szolgáljatok, hanem az övének, a mely az általános szeretetben és egyetértésben áll s a mennyország felépítésében, midőn a kardok ekékké s a lándzsák sarlókká kovácsoltatnak, az oroszlán békésen fekszik a bárány mellett, mint a próféták magukat kifejezték. Változtassátok életfelfogástokat!

De az emberek nem hallgattak Jézusra s hamis életnézetük az oka, hogy noha a szeretet jótékonyságát s életmódjuk veszélyét felfogják, még sem követik Jézus tanácsát.

S valóban lehetséges-é a világ, ha az ember életczélját csak embertársaival való folytonos harczolással éri el, oly intézmények között, melyek minden harczot és erőszakot szentesítenek. Szeretheti-é az ember azokat, kik mindig útjában állanak és a kiket tönkre kell tennie, hogy a saját czéljait elérje?

Hogy az érzésben, cselekedetekben változás állhasson be, mindenek előtt a gondolkozásnak kell megváltoznia. De hogy ez történhessék, meg kell állanunk, s figyelmünket arra irányoznunk, a mit fel akarunk fogni. Hogy változtathassa meg az ember gondolkodását, életfelfogását, ha szüntelenűl dolgozik éppen azon hamis életfelfogás elvei szerint, melyeket meg akar változtatni?

Az emberiség szenvedései meg vannak érve már, mint egy daganat és az üdv, melyet a helyes életfelfogás hoz, oly szembetünő, hogy az embereknek nem kell egyebet tenniök, *mint megállani, tevékenységüket megszüntetni, összeszedni magukat és gondolkodni.* Itt tetőződik e gondolatnál Tolsztoj eszmefuttatása s innen van az írat neve is: *A semmittevés*, bár nem nagyon találóan megválasztva.

Csak egy pillanatig kell megszüntetni tevékenységünket, meggondolni helyzetünket, értelmünk, szivünk követeléseit a környező életfeltételekhez alkalmazni, hogy belássuk, hogy egész életünk, összes cselekedeteink lelkiismeretünkkel, értelmünkkel és szivünkkel kiáltó ellenmondásban vannak.

Ha megkérdezzük az embereket, hogy mihez alkalmazkodnak, mi vezeti őket az életben, mindenik azt fogja válaszolni, hogy szeretete, becsületessége; vagy a keresztény tanokat, vagy az erkölcsi elveket ismerik el, melyek a kereszténységen alapúlnak: sem az erőszakot, sem a törvényszéket, sem a kivégzést, sem a háborút nem tartják szükségesnek. S ha kérdezed, hogy mégis miért hódolnak meg ez életfeltételeknek, azt felelik, mert másokért szükségesek.

Azonban, ha a valóságot kutatjuk, azt találjuk, hogy az emberek úgy élnek, mint az állatok. Korunk keresztényeinek többsége pogány életet él, nem mintha így óhajtana élni, hanem mert e nyugtalan, zaklatott életben nincs ideje, hogy *magába térjen* és életét megváltoztassa.

Ha az emberek csak rövid időre megszünnének a tudomány és vallás hamis hitével ámítani magukat és szünet nélküli s önelégűlt munkájukkal, melyet lelkiismeretük nem javasol, belátnák, hogy az élet értelme nem az egyénnek, családnak, népnek *másokkal való harczra alapított jólétében* van, hanem az egyedűl helyes és lehetséges értelme az, melyet a kereszténység már 19 száz évvel ezelőtt kinyilatkoztatott az emberiségnek.

Nem lehet, hogy az az erő, mely engemet a világra teremtett, értelmemnek és a szeretetnek tehetségeivel csak azért teremtett volna, hogy megcsaljon, hogy miután azt véltem, hogy legfőbb boldogságom elérésére mások élete felett tetszés szerint rendelkezhetem, végre meggyőződjem, hogy minél inkább törekszem e czél felé, annál inkább távolodom a szeretet és értelem követeléseitől s az igazi üdvtől. Nem lehet, hogy lelkemnek e legfőbb tehetségei csak azért volnának adva, hogy czéljaim elérésében akadályozzanak. Nem valószinűbb-é, hogy az a teremtő erő, értelmemmel és szeretetemmel nem az én esetleges, pillanatnyi, mások czéljait akadályozó czéljaimra te-

remtett, hanem saját czéljai szolgálására, elérésére s lelkemnek alaptehetségeit azért adta? Ezért életem czélja nem az, hogy megmaradjak makacsúl saját akaratomnál, a mi e tehetségeimmel ellenkezik s engem nyomorba dönt, hanem hogy teljesítsem annak akaratát, a ki e világra küldött s kövessem az ész és szeretet útmutatását, melyeket akarata teljesítésére belém helyezett.

Ez az élet keresztény felfogása. Hogy isten országa megvalósúljon, hogy az emberek kezdjék meg már *szeretni egymást* személyi, családi és nemzetiségi különbség nélkül, erre szükséges az *életnézet megváltoztatása*. Ez nem történhetik meg *magába szállás*, *magába térés* nélkül, erre pedig szükséges, hogy az emberek lázas tevékenységükkel felhagyjanak, azzal a nyugtalan élettel, a mit az indok *sansara*-nak neveznek. Ekkor belátják az emberek ész- és értelemnélküli tevékenységüket s az élet keresztényi felfogása kikerűlhetetlenűl be fog következni.

Ekkor az általános, a felebaráti szeretet lesz minden cselekedetünk rugója, éppen mint most e pogány életfelfogással az önszeretet, a kizárólagos család és nép szeretete az.

Mikor e keresztény szeretet megjelenik az emberek között, az élet régi formái, feltételei összeomlanak és újak alakúlnak, melyeknek hiánya akadálya annak, a mit az értelem és sziv már régóta követel.

Keressétek először az istennek országát és annak igazságát és mindezek megadatnak néktek. (Máté VI. 33.)

Eddig Tolsztoj.

Nem nehéz észrevenni, hogy Tolsztoj e legújabb munkája az erkölcsi nihilismus azon hitvallását és erkölcstanát tárgyalja, melyet ő már hosszu évek során át hirdet, mint a jövő társadalom egyedül észszerü, igazságos és az emberi sziv követelményeinek is megfelelő tudományát. A nihilismus tanai általánosan ismeretesek. Azonban Tolsztojnál a tan meglepő oldala az, hogy szerinte *e tanok valódi kereszténytanok*, hogy *Krisztus tanításaiból természetszerüleg következtethetők*, szóval hogy ő a jövő nihilista társadalom- s erkölcstanának megalkotására, mint egyedül helyes s lehetséges alapra, az őskeresztény tanokra helyezkedik.

A nihilismus jogosúltságának kérdését, mint nem ide tartozót mellőzve, vizsgáljuk meg, vajjon csakugyan egyezik-e Jézus vallása, erkölcstana a Tolsztojéval. Mindjárt előre kimondhatjuk, hogy nem. Tolsztojnál hiába keressük Jézusnak benső, fiúi szeretetét, melylyel

ő Istenhez ragaszkodik. Sőt tovább menve bátran állíthatjuk, hogy Tolsztoj rendszerében hiányzik az Isten eszméje, kihez imádkozni csak Jézus tudta megtanítani az emberiséget Tolsztoj az imát teljesen mellőzi. Tehát a vallásos rész teljesen hiányzik az ő társadalom-tanából. Ő csak az erkölcsiből vett át valamit; de ez a rész sem egyezik meg teljesen Jézus szellemével.

A mai társadalom, a mely Krisztus követőjének vallja magát, *az evangeliummal merőben ellentétes alapokon nyugszik*, mondja Tolsztoj. A ker. népek, államok óriási pénzösszegeket adnak ki arra, hogy a polgárokat az emberölés mesterségére tanítsák, a munkások fegyvereket kovácsolnak embertársaik lemészárlására S mindezen senki sem botránkozik meg. Az egyház nemcsak hogy türi ez állapotokat, hanem szentesíti is. A népek hadakoznak egymással s az erényt és érdemet annál találják, ki legtöbb testvérét, embertársát megölte, s ki azoktól legtöbb kincset rabolt. *Minden katona gonosztevő.* S mégis minden állam nagy összegeket szentel a katonák tartására, felfegyverzésére és kitanítására, e gonosztevők élelmezésére. De Jézus nem itélte el teljesen sem a háborút, sem a katonáskodást. Máté 24, 6. mondja Jézus: Hallani fogtok pedig háborúról és háborúk híreiről; vigyázzatok, meg ne rémüljetek, mert meg kell mindezeknek lenniök. Máté 10, 34. megint változást akarván előidézni az emberek gondolkodásmódjában tanai befogadására, nem retten vissza kimondani: Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy békességet bocsássak, hanem fegyvert. Aztán a katonáskodást is lett volna alkalma elitélni, (Máté 8, 5—11.) ha akarta volna, de nem tette, sőt midőn a százados katonái ragaszkodására s feltétlen engedelmességére hivatkozott, Jézus így szólt követőinek Máté 8. 10. Bizony mondom néktek még az Izraelben sem találtam ilyen nagy hitet.

Tolsztoj szükségtelennek tartja az esküt s Jézus tanaival ellenkezőnek a biráskodást, merőben keresztényietlennek tartván, hogy valaki embertársát bármiért kérdőre vonja, felette itéljen és tetteiért büntetést mérjen rá. Ő ugyanis Jézusnak ezen szavaiból: Ne itéljetek, hogy ne itéltessetek (Máté 7. 1.), általában a birói intézmény tagadását látja úgy okoskodván, hogy a ki embertársát elitéli, olyan jogokra támaszkodik, a melyeket a dolgoknak ily felfordúlt s keresztényietlen állapota mellett csak bitorol; aztán bizonyos lenézést is foglal magában az itélkezés, ez pedig ellenkezik a ker. alázatossággal. Ámde Jézus maga is elitélte pl. a fareziusokat, midőn így szólt hozzájuk: *Viperának fajzatai*, mi módon szólhattok jókat, ha *gonoszak* vagytok? (Máté 12, 34.) s ugyancsak róluk pár verssel

hátrább: *Egy gonosz és parázna nemzedék* jelt kiván, de nem adatik néki jel, hanem csak Jónás prófétának a jele (Máté 12. 39.). Másutt megint róluk: *Képmutatók!* Jól profétált Esaias ti felőletek, ezt mondván: E nép én hozzám szájával közelít és ajkaival tisztel engemet; az ő szivök azonban én tőlem távol vagyon (Máté 15, 7. 8.).

Ezekből világos, hogy Jézus fenn idézett (Máté 7. 1.) szavaiból nem lehet oly messzemenő következtetést vonni, minőt Tolsztoj von, kinek rendszerében megférő társadalmi rendet egyáltalában elképzelni sem tudok. A mi pedig az eskűt illeti, Jézus tiltja ugyan nemcsak a hamis eskűt, hanem az eskűt egyáltalában Máté 5. 34—36. verseiben, de Máté 23. 22. meg azt mondja: A ki az égre esküszik, az Istennek királyi székére esküszik, és arra, a ki ebben űl.

Tolsztoj s általában a collectivismus szeretné a pénz használatát is eltörölni. Jézus ezt sem tanította soha. Hisz mindenki ismeri azt a példázatot, melyben az öt talentumos szolgának, ki még ötöt szerzett ezekkel, ezt mondja ura: Jól van, jó és hív szolgám! hiv voltál kevésen, sokra bizlak ezután: menj bé a te uradnak örömébe (Máté 25, 21.).

Nemcsak hogy nem akarja eltörölni a pénz használatát, de buzdít a pénzzel való nyerészkedésre becsületes úton, ezt mondván ura az egy talentumos szolgának: „El kellett volna tehát az én pénzemet a pénzváltóknál helyezned és én megjőve, nyereséggel kaptam volna meg a magamét. Vegyétek el azért ő tőle a talentumot és adjátok annak, a kinek tíz talentuma van, mert mindennek, a kinek van, adatik és bővölködőbb lesz, a kinek pedig nincs, a mije van is, elvétetik tőle.“

Tolsztoj a magánbirtokot sem ismeri el, mint általában a communizmus. Jézus tanításaiból ezt az elvet sem lehet sehogysem következtetni. Az anyagi javak túlságos gyűjtését és imádását határozottan kárhoztatja (Máté 6, 19. 20. 21. 10, 9. 16, 26. Luk. 12, 33. stb.), ugyan s ő maga is csak a mindennapi (naponkénti) kenyérért imádkozik (Máté 6, 11.), de a magán birtokot nem veti meg s helytelen lenne számos példázatából s tételéből, melyekben a gazdagoknak nem sok mennyei üdvöt igér, azt következtetnünk, hogy tanaiban a későbbi communismus elvei már csirájokban benne vannak. Jézus megáldja Zakeust, ki vagyonának felét a szegényeknek adta, de másik felét magának tartotta meg. Hogy Jézus a magánbirtok híve, abból is következik, hogy ajánlja az alamizsna osztást (Máté 25, 35. Márk 10, 21. Luk. 6, 35.), már pedig a communismus ezt sem ismeri. Látjuk tehát, hogy a Tolsztoj-

álmodta új társadalmi morál a legtöbb esetben nem egyezik meg Jézus erkölcstanával.

Ámde van-é joga Tolsztojnak Jézus tanításaiból egyes részeket kiszakítani s egy felépítendő új társadalmi rend alapjává tenni?

Erre a kérdésre Felméri Lajos [1]) nemmel felel. Tagadja e jogot, mert J. a véghetetlen emberszeretetet („a ki téged kővel dob, dobd vissza kenyérrel“) a farizeusok határtalan önzésével állította szembe, mint az ő megdöbbentésökre és gyógyításokra szolgáló szélsőséget“, mert Jézus tanításainak Tolsztoj felhasználta része annak a vallásos exaltationak a kifejezése, mely a világ végének elközelgetését sejtette, és különösen azért, mert tagadja a társadalom létezésének lehetőségét.

Gál Kelemen.

[1]) Erd. Múzeum 1893. 407. l. Tolsztoj vallása.

Rédiger Károly emléke.

Adós vagyok a multnak még egy kegyeletes emlékezéssel, ezt is teljesiteni határozott akaratom abban a reményben, hogy egy régen keblesült hazafias család eredetének s abból egy jeles családfőnek ismertetésével s történelmi korrajzával szolgálatot teszek.

A jó hazafi, okszerű munkás gazda, erényes jellemű jóltevő, alapitó emberbarát mindig méltó az élő nemzedék hálájára. — Sőt az egymást váltó korszakok igénylik a rég elhunytak nevét és közczélu alapitványokkan nyilvánult nemes tetteiket felujitani, mint lelkesitő példákat, buzdító adatokat, hogy az ifju nemzedék felismerje, miszerint az áldott örök emléket jeles tettekkel lehet az enyészet romboló hatalmától megóvni.

Egy képet látok a rég mult időktől előttem lebegni. Megkisértem leolvasni annak jellem vonásait, hogy az eredetijére ismerjünk. Tettetés nélküli szerénység, puritan egyszerüség, folytonos mértékletesség, öntudatos értelem, mely komolyan megfigyel minden alkalmat és körülményeket, hogy határozott terveinek, s nemesebb czéljainak kivitelére felhasználhassa s még több szilárd erkölcsök, melyek a nemes ambitiokat teremtik, s vezérlik, hogy a kitartó akarat, egy hosszu életén át, hasznos munkássága mezejét felkeresse és abban tetteinek magvait, az egymást felváltó nemzedékek javára, tökéletesb kifejlődésére termékenyithesse.

Ily jellem vonásokkal tünt ki, mint családját alkotó hazafi és áldozatkész, vallásos emberbarát, korának emez egyik tisztes példányképe, id. Rédiger Károly.

A család Lengyelországból származott. Lengyelországnak elsőrendű főnemes családjai közt nagy birtokos és gazdag vagyon tulajdonossa volt Rédiger György, Krakkó városban főorvos, ki a lengyel unitáriusok üldöztetésének lett számüzött áldozatja.

Ezt a közhasznu hivatalos és gyakorló orvost, szerény becsületes embert, nem annyiban vallásáért, mint gazdag vagyona s birtokai elkoboztatásáért, a hatalmat bitorló opportunisták, foglalni s osztakozni vágyó önkényes birák itélték számkivetésre s minden vagyona vesztésére.

Ő is tehát az előtte úttörő hontalan sorstársaival Magyarhon erdélyi részében kereste s találta fel menedék hazáját. Utazásában még az is megkeserítette, hogy magával hozhatott kevés vagyoni értékes készletétől utonállók kirabolták, megfosztották. De az erőslelkületű vándor nem esett kétségbe, bizott orvosi gyakorlott tudo-

mányában és meg is találta a véderőt a János Zsigmond magyar király udvari főorvossa, Blandrata Györgynél, az előtti jó barátjánál.

Ez úton jutott biztos elhelyezésbe, az abrudbányai bányász kerületben rendes orvosi állomásra.

Igy alakult a abrudbányai unitárius család és honosúlt Erdélyben. — Hogy ez első György magánzó vagy nős volt-e a letelepüléskor, nem tudom, de annyi bizonyos, hogy általa s utánna Abrudbányán egy terjedelmes és tekíntélyes családfa fejlődött ki, s mint bányatulajdonosok és hivatalnokok befolyásos szerepet vittek, egyről pedig 1790 körül van emlékezés, hogy főkormányszéki tanácsos volt.

A család gyorsan fejlődött, emelkedett, számban, szellemi és anyagi erőben, kitünve magyar lelkes hazafiságban és az unitárius vallás iránt rajongó buzgóságban, igaz keresztény emberbaráti szeretettel.

György és orvos mindig volt közöttük, e névhez s pályához hagyományos hívséggel ragaszkodtak az utódok is egymást váltva fel, még a legkésőbbiek is, mint alább látni fogjuk. Ez az első alkotó iránti kegyelet tanujele.

Mikor már uj hazájukban meghonosulva, közszeretetnek, tiszteletnek örvendve, az aranybánya vidéken tekintélyes polgárok s erélyes hivatalnokok lettek, a második katastropha rontott rájuk, veszélyesebb az elsőnél. A „Hóra-Kloska" irtó lázadással felbujtogatott havasi nép Abrudbányán és vidékén a magyarok és gazdagok ellen legdühösebb pusztitásokat tett, gyilkolással, égetéssel irtott ki egész családokat; ez irtózatos kegyetlenségnek esett áldozatul a Rédiger család is, szinte az utolsóig.

Az utolsó Györgyöt, ki szintén orvos és hét gyermek apja volt, feleségével, hat gyermekével, köztök egy György és orvos növendék, saját lakházában gyilkolták le s a házat rájok gyujtva, hamuvá égették.

A hetedik gyermek volt *Károly* kis csecsemő s ezt dajkája, egy jobb érzésü fiatal oláh menyecske csudálatosan megmentette. Látva, hogy a kegyetlen pusztítók dühössége senkit, semmitsem kímél, saját gunyáját s podgyászát összeszedte, a szeretett virgoncz kis fiut ruhái közé göngyölte, a nagy zavarban észrevétlenűl távozott s csomagját karján czipelve, a közel erdőbe menekült; hosszas bujdoklás után egy szegény rokona erdői lakására érkezett, ki őt kis terhével béfogadta s rejtegette, később aztán, hogy a kormánynak sikerült e durva lázongást leverni, s a rendet helyre állitani, a dajka is tejfiával visszatért Abrudbányára s nem levén módja arra, hogy a kedvelt kis fiut gondozza, a még életben talált magyaroknak ajánlotta, kik a kiirtott jó családnak megmentett egyetlen sarját gondozták, nevelték, tanitgatták és szerették. Öröksége nem maradott egyéb, mint a leégetett lakháznak égbe meredező puszta kormos falai.

Nyolcz éves korában beadták a tordai középiskolába; ott az akkori rendszer osztályait jó emberek támogatása mellett végezte; szorgalmas kitűnő tanuló volt, különösen gyönyörü szép tiszta és sebes irást sajátitott el s ez ügyessége az időben biztos kenyérkereset forrásául szolgált, mert sajtó hiányt pótolt, — tehát ez az

erős lelkületű fiu se csüggedett el. Felment Abrudbányára, lehető örökség s bányakészletek után jogi érveket szerezni, de bizony e fáradozása is csekély eredményt vivhatott ki, egy kis csomag arany port, mely aztán a kincstár kezébe, a zalatnai olvasztó kemenczébe s végre a gyulafehérvári pénzverő gyárba került.

De az isteni gondviselés nem ejti el, kit egyszer felkarolt, éppen a lét fentartás nehézségeivel küszködve találta a véletlen felszólitás Zarándvármegyében irnoki vagy jegyzői állomásra, hol pár évig szorgalmas munkássággal, de szegényes jövedelem mellett sok nélkülözéssel, megtagadással volt kénytelen megkezdett életpályafutását folytatni.

Talán a védő gondviselés sugalmazása s intése jött közbe, midőn P. Horváth Miklós, Marosszék főkirálybirája, a zarándi szegényes helyzetből meghivta, kegyes pártfogásába vette, titkári (protocolista) hivatalba kinevezte és alkalmazta Marosvásárhelyt.

Itt az ifju éles figyelme hamar felismerte a vágyva várt s önként elébe jött jó alkalmat, hogy félbehagyott tanulmányait folytassa s bé is végezhesse.

Az iskolai tankönyveket nagy szorgalommal leirta, mint rendkivüli tanuló a közvizsgákra előállott és kitünő érdemsorozattal végezte az iskolai rendszeres osztályokat.

Akkor a helybeli királyi tábla volt a jogi gyakorlat jól berendezett iskolája az itélő mesterek főfelügyelete alatt, itt készültek a haza ifjai szoros vizsgálat mellett jogi pályájokra. Rédiger mint jurátus cancellista gyorsan haladott e téren is, az ügyvédi vizsgát kiállotta, oklevelet nyert és feleskűdt; de peres ügyeket sohase kezelt, mert a jó sors életutait másfelé terelte.

E közben esett kezeügyébe egy keresetlen élménye, melyből az ő életrevalóságát lehet felismerni.

Valami megbizatási munkálatban időzött Kolozsvárt. Nem kerülte ki éber figyelmét, hogy a hid-utcza szegletén levő gyógyszertár tulajdonosa: Maux, a legnagyobb pénzvagyonosság átalános hirében állott. Rédigert vállalkozó bátorsága ösztönözte, hogy e pénzkirályt felkeresse; be is mutatta magát s szivesen fogadtatott. Tisztelgés s bizalmas beszélgetés közben R. e kérdést koczkáztatta: Hogy lehet oly temérdek pénzt összegyüjteni? M. egyszerü röviden mondá: Fiam, e könnyü dolog, csak az első tizezer forint kell, a többi önként jön.

R. e nyilt szivű felelettel kielégülve ment szállására, kis szobájában gyorsan járt alá s fel, a tizezeres eszmével foglalkozva, melytől még éji álmában se szabadulhatott meg. Volt ekkor már jelentékenyen megtakaritott összege, de a tizezeres közt még nagy űr tátongott, mit nem birt áthidalni, s nem találta fel a kulcsot, melylyel a tizezereshez lehessen jutni. Ily töprengések közt R. ismét látogatásra határozta el magát. M. viszont nyájas készséggel ment elébe s mondá: Mivel szolgálhatok? R. zavar nélküli nyugodtsággal megkéré, hogy adjon neki utasitást, tanácsot a tizezer előállitására.

M. nyájas mosolygással közelitett hozzá s vállát megveregetve mondá: No fiam, neked meglesz; sokak kérdezősködtek nálam, kiket

a tizezer szám elijesztett, te pedig visszajöttél, ez előjele a határozott akaratnak s az általa megszerezhető hasznos eredménynek. Én most is csak rövid választ adhatok t. i. meggyüjtött készletedet sohase költsd el egészen; legyen egy kis tartalék pénztárad s ha annyira gyűl, hogy a kezelést megérdemli, jó biztositék mellett tedd gyümölcsőző helyre; kamatot tőke mellé papiroson soha se számits, szedd bé külön s helyezd el biztosítva. De te iskolákat jártál, értesz latinul, egy latin mondattal szolgálok, ha elfogadod:

„Adde parvum parva, modicum superadde pusillo; Tempore sic parvo, magnum cumulabis acervum“.

R. mindezeket örömmel vette, megértette, követte s egész életpályáján át emelkedésének zsinormértékéül megtartotta, felhasználta.

A lefolyt idő alatt s többféle események közt a nevezett nemes lelkü pártfogó ur felismerve a fiatal erőnek sok oldaluságát, terjedelmes birtokán, egész gazdaságán főigazgatónak nevezte ki teljes felhatalmazással, lakását Tordavármegyében, Alsó-Jára községben állapitotta meg.

A fáradhatlan ifju előtt ott volt természetes hajlamainak termékeny mezeje feltárva, hogy már eredetileg táplált vágyait és terveit érvényesíthesse.

Ugyan ott ismerkedett meg, az előkelő jó nemes családból való Tömösvári Terézzel, ki édes testvére, járai id. Pápai Istvánné házánál időzött. Ez ismerkedésnek következése a boldogitó házassági szövetség lett. Oly áldott házas társat nyert, kinek gyors tevékenysége könnyitette a gyors haladást, emelkedést. Itt teljes értelemben igaznak bizonyult az a régi közmondás: „A háztartás jó rendje, tisztasága, a család jólléte, öröme és boldogsága a nő kezében van letéve.“

Az egyetértéssel törekvő ifju házaspár az idők jóslatát korán megértette, előre számitó életbölcsességgel felhasználta. A kolozsvári utasitás szerint alkotott tartalék-tőke felszabadult s helyét üzleti raktár foglalta el. A bő termésü esztendők mintha előjelezték volna a bekövetkezhető szükséget, a dus terményekből megalkották az élelmi szerek nagyszerűbb raktárát; ezt követte a biztosan jövedelmező marhaállomány értékesebb fajtáju állatokból összeállitva. Később terjedelmes birtokra Gerendkereszturon haszonbérletet kötöttek.

A kézügybe eső községekben s határokon több földbirtokot, szántókat és kaszálókat szereztek; miután a tordai postamesteri hivatalt is lakházas telekkel együtt vásárlás utján megnyerhették, a tordai és mező n. csányi határokon, földeket s kaszálókat vásároltak össze, melyeken nemcsak szénát s gabonát termeltek, hanem egy nagyszerűbb gazdaságot dinnye termeléssel megkezdettek, szép jövedelemmel folytattak.

Mindezekben a hív feleség igazán osztozó, sőt vezértárs volt. Mig a férj a postaügykezeléssel, könyvvezetéssel s számitásokkal foglalkozott, az asszony ott állott a gazdaság élén.

A postajárás egy héten kétszer váltakozott, Bányabűk és Felvincz közt egy-egy lófogattal, harmadik a Kolozsvár és Szeben közti nagy szállitókocsi öt lófogattal. A derék nő itt sem maradott tétlen néző

élettárs; ügyességgel tanulmányozta a kezelést, ugy hogy hiány a férj távollétében se tünt fel.

Igy bármihez kezdettek, a kivitel mindenekben várakozáson felül hasznos eredménynyel jutalmazta fáradozásaikat, mintha a jobb sors is sietett volna, az eldődök kipusztitásával, kiirtásával szenvedett vesztéseket, keserveket kárpotolni.

Bételjesedett Maux jóslata.

Minthogy e folytonos emelkedésnek elméleti leczkéjét Kolozsvárt tanulta, ennek emlékére vásárolta meg a hid-utczai emeletes lakházas szép telket is, mely, a Rédigerház nevet viselte, mig veje Kis Lajos vette kezére, felesége R. Karolina jogán.

Legnagyobb szerzemény volt a Kettős-mezői nagy uradalmi birtok, mi által idősb Rédiger Károly a gazdagodás tetőpontját érte el.

Felemlitésre méltó, hogy e gazdagulás folytán az a szokásos s többnyire látható fösvénység R. házánál sohasem látszott, ellenkezőleg jótékonyczélu adakozásoknál a Rédiger név nem hiányzott. A megmentő dajkát is nemeslelküen gondozta.

Midőn a nép a 16-os 17-es években éhinséggel küszködött, a tordai postamesteri ház előtt csoportonként minden héten egyszer megjelent éhezők gabona, kenyér s más élelmi osztalékban részesültek, minek háládatos emlegetését még a 30-as 40-es években is hallottuk.

A szegény tanulók élelmezését a tordai unitárius ekklesia már a 40-es évebken életbeléptette s hetenkénti adakozásokból fentartotta s a Rédigerház ebben is bőkezűleg vett részt.

Megemlékezett R. K. tanulókori szegénységéről s a vele tett jótéteményekről s ezért tordai középiskolánknak 2000 pengő forintot adományozott.

De mind e nemes jótékony tetteket bétetőzte, megkoronázta az a magasztos eszme, s azon időben páratlan áldozatkészség, mely id. Rédiger Károly, a népes családfő, kolozsvári főiskolánkba egy jogi tanszék felállitására 10.000 pengő forint alapitványt ajánlott fel, hogy annak kamatját vegye a jogtanár fizetésül, tanárul pedig köztiszteletben állott ügyvéd Mikó Lőrincz hitrokonát jelölte ki.

Ha az egyház s ennek ifju nemzedéke iránt vallásos buzgósággal teljes lelkületre valló eszme, áldozat s messze időkre számitott közhasznu tervezet, a rohanva tódult áramlatok, hazánk nyugalmát s tanintézeteit feldult, válságos, végre kivételes állapotok miatt nem érvényesülhetett is, de a tanszék fennállott, Mikó Lőrincz tanárrá kineveztetett, helyét elfoglalta s a jogtudományt lelkes szorgalommal tanitva, rendes fizetésül az alapitvány kamatát vette.

Tekintsünk bé már a ház és család belső körébe, a hol viszont józan életbölcseséggel, házi és személyi kifogástalan erkölcsiséggel találkozunk.

Az általánosan elismert magyar vendégszeretet othonos volt a Rédiger háznál. Nem csak a közeliek, rokonok, s ismerős jó barátok, hanem az idegen látogatók, csoportosan járó ismeretszerző ifjak, tanulók s különösen a postakocsin utazók mindig szives elfogadást és ellátást élveztek a Rédiger családi körben.

Öltözetükben a helyes egyszerüség mellett, tisztaság, izletes csinosság és a jómód jellege ismerszett fel. Az öreg ur a lengyel nemzeti bő nadrágot, hozzá való felöltönynyel, az anya és gyermekek, a testnek szabad, egésséges mozgást engedő tisztességes uri öltözeteket viseltek. Az egyszerübb magyar s az egész diszmagyar öltözetek sem hiányzottak nálok.

Az apa szigoru fegyelmet tartott nevekedő fiai felett, miben határozott akarata változatlan volt; halljuk szokott nyilatkozatait: „a fiu gyermeket nem lehet, nem szabad tágon, hosszu kötélre engedni, vele korán kell megértetni, hogy önerejére támaszkodjék s azon tudjon megélni.“ Hát a leányok? erre felelte: „az egészen más, melléjek az anyatermészet védtámaszt állit:“ ezért leányait gyöngéd szeretettel, s néha rajongásig tulengedékenységgel édesgette. Az anya pedig leányait szoros gondossággal vezette a háztartási, gazdasszonyi, sőt gazdasági jó rendszeres gyakorlatokban. A fiuk iránt az anya több elnézést s anyai nyájas kiméletet éreztetett. Három fiu és három leány egészitették ki a családot, kiket okszerüen neveltek, neveltették és tanittattak, semmitsem vonva meg, hogy azon kor igényeinek megfelelő miveltségben és tanulmányban részesitsék.

A jó apa eleve gondoskodott arról is, hogy fiaiban a gyakorlati eszméket fejleszsze s a Kolozsvárt eltanult leczkét többször ismételte fiai előtt. Halljuk csak sajátságos intéseit: „legyetek szorgalmatosak, becsületesek, takarékosak, csak az első tizezer forintot szerezzétek meg, a többi önként jő. Tudjátok meg, hogy legbiztosabb üzleti ág a gabona, bor és marha, mert mig emberek lesznek, mindig esznek és isznak. Ha valamihez fogtok, azt a kedvezőtlen körülmények közt se hagyjátok fel azonnal, a szerencse kereke fordul. Jövedelmetek harmadát fektessétek biztos helyre: a földbirtok legelső életbiztositó intézmény.“ Igy nevelte a jó atya szeretett fiait.

Első fiu ifjabb Rédiger Károly, a rendszeres iskolai tanulmányokat végezve, a postai tan és gyakorlati ügykezelést tanulta s örökölte még atyja életében a tordai postamesteri hivatalt, berendezett állomást és az ahoz tartozó birtokokat. — Második Sigmond, erőteljes, bátor, férfias alak gazdasági tért foglalt el a kettősmezői birtokon; utódairól nincs ismeretem. — Harmadik Sámuel, kivel az apa orvosi pályára számitott, a bécsi egyetemen két évig probálkozott, de természeti hajlama hiányzott s nem birt az orvosi pályával megbarátkozni, haza jött, megnősült a Meszes alatti Almásról, jó nemes családból, — én eskedtem egybe — s még atyja életében nőjével együtt korán elhalt utód nélkül.

Nagyobb leány Karolina, uradalmi jogügyész Kis Lajossal, — második Netti, annak testvére Kis Károlylyal, — a kissebb Eszter, vármegyei hivatalnok és birtokos Keczeli Imrével, léptek házassági szövetségre.

Boldog házas pár, boldog családfőtárs id. Rédiger Károly és Tömösvári Teréz, apa és anya, az alsó fokon kezdve a lehető legfelsőbbre vitt életpályájukról, oly bizonyitványt állitottak ki felsorolt tetteikben, melylyel a hosszu élet véghatáránál, a legédesebb megnyugvás, megelégedés érzetében szállták az örök béke honába.

Ifjabb Rédiger Károly házassági szép békés életében 13, tizenhárom gyermek született, kik közül kilenczen már elfoglalták örökségöket a föld anyakeblében s pihennek örök békében. Négy élő fiu testvérek: Rédiger Béla, Tordaaranyos vármegye alispánja, — Soma ugyanott levéltárnok, közhasznu munkássággal szolgálják a hazát. — Árpád a közelebb elhalt diesőszentmártoni pap és esperes, családos apa. — Géza legkisebb fiu, ki annyira megörvendeztette az öreg jó nagy apát, hogy részére azonnal egy hodályt ajándékozott s keresztelőjére, tiszta vert ezüstből, gazdagon aranyozott poharat vett, melyet e háládatos unoka hiv kegyelettel őriz, mint legdrágább emlékkincset. A család ősi hagyománya szerint Géza is az orvosi pályára volt számitva. Elkezdette tanulmányát Kolozsvárt az orvosi egyetemen, de az első bonczolás mellett szörnyen megirtózott s többé vissza se tért, hanem lett az emberiségnek lelki orvosa, közkedvességü pap és költő.

Adja Isten, hogy ez a több százakon át magyar hazánkban honosult s nehéz viszontagságok közt kitartó, szivós család, a herodesi irtó fegyverek közül csodaszerüleg megmentett ivadékaiban, nemzedékről nemzedékre terjedjen s adjon a hazának lelkesülő fiukat és honleányokat: egyházunknak, az unitárius vallásnak tiszta jellemü, az eldődökhöz méltó erényes hiveket.

Még csak egy kis epizoddal végezhetem be e családi rajzot. Ezt mind az elhunytak, mind az élők iránti kötelességérzetemnél fogva nem mellőzhetem.

1878. a „Figyelő“ czimű szépirodalmi folyóirat ötödik füzetében, egy történelmi munka jelent meg, melyben az iró elbeszéli a a Szentiványi Mihály és Rédiger Eszter közt keletkezett házassági kérdésnek, illetőleg viszonynak lefolyását és a Szentiványi kora halálának okául részben e házassági terv meghiusulását állitja fel.

Én a Rédiger háznál 1828. juliustól kezdve 1844. végéig othonos voltam, az öregek pártfogását és szeretetét birtam s az ifjak rokonszenves barátságát élveztem: Netti és Eszter növendékleányokat időnkint a nevelő intézeteknél nem gyakorolt tantárgyakban támogattam. Ily körülmények közt a ház bajai, ügyei, eseményei előttem nyilván ismeretesek voltak, ugy hogy miket a fennebbiekben elősoroltam, részint id. Rédiger Károly elbeszéléseiből, részint szemmel látott adatokból irtam meg.

Szentiványi Mihálylyal pedig a sz.-keresztúri iskolában, gyermekkorunkban keletkezett szives barátságunk, egész haláláig tartott. Ezek szerint szemtanuja voltam ez ügy lefolyásának is. Szentiványit a Rédiger háznál legelőbb is én mutattam bé s ajánlottam, mint akkor tordai pap, azután is többször tettünk együtt látogatásokat, láttam, hogy az ifjak közt ez ismeretség vonzó hatással birt. Szentiványinak határozott, komoly szándéka meg volt; tudom, hogy Eszter is öntudatos bizalmat s tisztán szerető hajlamot érezve, nyugottan nézett jövője elébe. Az apánál sem nyilvánult soha ellenző szándék, mert ő is nagyra becsülte Szentiványit, mint korának diszét, a szabad-

elvü ifjuságnak lelkesült vezérét s egyszersmind egy ősi székely primor birtokos családnak nemes sarjadékát és hitrokonát.

Elbeszélem azért az egész dolgot én is, ugy a hogy én tudom. Az ismeretség kezdetekor Szentiványi tanárjelölt volt az unitáriusok kolozsvári főiskolájához. Az egyházi főtanács választása és határozata szerint külföldi egyetemekre kellett volna menni, de a világi főhatóság a szükséges engedélyt, az ifjuság szabad szellemü lelkes vezérétől, megtagadta; az osztrák politika nem türhette, hogy ily szellem költözzék bé az iskolákba. Két év telt el, a folytonos meddő vitatkozásban polgári és egyházi főhatóságok közt, kivánt eredmény nélkül. Szentiványi e legyőzhetetlen akadály elől visszalépett, lelkéből szeretett tanári készületével szakitott és Kolozsvármegyében foglalt el jegyzői állomást. Nagy és terhes feladat volt neki tiszti jegyzőnek, hogy néha meggyőződése ellenére kötelezett munkát is végezzen; de erős lelkülete bámulatosan megküzdött az ily nehézségekkel is. Ez idő alatt egésségi állapota, ereje megromlott, megtört. Orvosokhoz folyamodott, dr. Szőcs vármegyei, dr. Barra kolozsvárvárosi főorvosok és Jó István, a lyceumban orvoskari tanár beható vizsgálat s tanácskozás folytán megállitották, hogy régebben keletkezett "tüdőgumosodás" kórsága gyógyithatatlan és Szentiványi szorgalmazó határozott kivánatára tudatták is.

Ez okozta azt a buskomor kedély hangulatot, lemondást s halált, melyet ő hideg nyugodtsággal várt bé s fogadott.

Ez a kellemetlen állapot, szomoritó változás a Rédiger család figyelmét sem kerülte ki, együttes értekezés után értesült Szentiványi is az elkerülhetetlen visszalépésről; noha betegsége nőttön nőtt, mégis elment Kettősmezőre megtenni a bucsulátogatást, mégegyszer érezni a kölcsönös meleg kézszoritást. A végbucsu mindkét részről fájó érzéssel s könnyes szemekkel folyt le. R. E. később ment férjhez Keczeli Imréhez, nem Kis Károlyhoz.

Szentiványit betegségében is meglátogattam, bámulatos volt a bátorság, mily nyugodtan nézett a közeledő végórára. Hozzám utolsó szava volt: barátom „Sic transit gloria mundi." Benne a haza, a nemzet, sok szép reményt s nagy szellemi erőt vesztett el.

GYÖNGYÖSY ISTVÁN.

A szentgericzei unitárius ekklézsia.

(Történeti leirás.)

(Vége.)

Jóltevők.

Az ekklezsiák nálunk unitáriusoknál egyébb fontos tényezők közremüködésén kivül fennállásukat hiveik buzgó áldozatkészségének köszönhetik s ez annál inkább figyelmet érdemlő körülmény, mert hazánkban az unitárius hivek mondhatni egészben véve a mostoha viszonyok közt élő szegény székely népből valók, a kiknek éjnapi folytonos kitartó munka mellett is sziklás-bérczes földjük oly szükösen nyujtja az áldást.

Bámulatos s mindig figyelmet és feljegyzést érdemlő, hogy ez a nép vallásáért mit áldozott sokszor a nincsenből is, hogy mikor két fillérje volt is, egyiket, ha szüksége volt reá az egyháznak, önként nyujtotta áldozatul oltárára. Eklézsiánk sem szükölködött eleitől fogva ily jóltevőkben s éppen azért megörökitni nevöket annál szükségesebbnek tartom, hogy lássa a jelen és jövő nemzedék egyaránt buzgóságukat. Felsorolom tehát őket, ha tán a legcsekélyebb adomány van is nevökkel kapcsolatban, hát ha az ilyen többet tett s adománya nagyobb és becsesebb volt, mint amaz evangeliomban emlitett özvegyé, ki a gazdagok ajándékaival szemben csak két fillért vete az Isten ládájába.

A jóltevők sorát a rendelkezésre álló adatok tanusitása szerint 1697-ben megnyitja *Pető György* akkori gondnok, ki hagyomány levelében igy szól: *hagyok az unitáriusoknak templomokhoz egy szántóföldet;* ugyan ő a papság használatára hagyott egy szántóföldet szénarétjével s gyümölcsfáival (Csunyászán). Ismét egy darab szántóföldet (Berekremenőben). 1709-ben *Veres Márton* és *András* testvérek egy orotvány földet (véghegy megett) az unitár. eklézsia papjai számára örökösen, ugyanakkor Veres András egy drb szőlőt Virgóban a papnak s egy drb szántót.

1740-ben Nyárádgalfalván lakó nemzetes *Boros János* ur egy kétfejü sasot, virágos ónkannát adott, ugyanakkor nemzetes *Jakab Miklós* ur egy óntányért urvacsorai czélra.

1748-ig még a következő adományozások vannak feljegyezve: T. N. *Gál Márton* adott egy fejér karmasin selyemmel, s kofiummal elegyesen kivarott keszkenőt. *Marosi Zsigmond* az éneklő oltárra egy lengyolcs selyemmel kivarrott teritőt; ugyanő az ur asztalára egy

fejér, koczkás abroszt és egy aranynyal, ezüsttel kivarrott keszkenőt. *Boros János* egy kupásnyi ónkanált. *Boros Gergely* szintén azt. *Jakab Miklós* a fennebb emlitett óntányért egy „nyeliben járó“ késsel és egy szekfűszin selyem keszkenővel, *Boros János* egy ónpalaczkot. *Boros János* és élete párja *Kovács Zsuzsánna* egy kis óntányért. *Cseh János* és élete párja *Palatkai Zsuzska* egy keresztelő kisded ónkannát, egy fertályosnyit.

1732-ben *Jakab Zsigmond* és *Miklós* készitettek egy éneklő oltárt. (Leirását l. hátrább). 1759-ben néhai tiszteletes tudós *Kapusi Miklós* uram özvegye *Küs Anna* asszony a templombeli asztalra egy kamuka sima szőtt varrásnélküli abroszt. 1785-ben *Jakab Gergely* ur özvegye *Botos Rebeka* asszony készittetett egy urvacsorai asztalt. (Leirását hátrább). 1775-ben özv. *Gál Anna* ajándékozott egy atlasz selyem keszkenőt.

1791-ben tek. *Jakab Miklós* ur leányai *Zsuzsánna* és *Klára* egy patyolat, metszett szélü virágos keszkenőt, ugyanez évben N. T. *Simon Máté* özvegye *Kuti Erzsébet* asszony toronyépitésre 25 frtot és egy török szőnyeget a papiszék eleibe. *Boros Dániel* ur szintén e végre 5 frt. *Gál Mihály* ur 1 frt 2 pénzt.

1800-ban *Jakab Simon* ur a mesterség számára (Külsőben) egy drb szőlőt. — 1802-ben néhai tiszt. esperes *Kozma Mihály* ur özvegye *Muzsnai Máté Katalin* asszony a parochiális nagyobb ház uteza felőli 1-ső ablakot maga költségén csináltatta. 1806-ban *Cseh Anna* Sinka Jánosné a szószékre egy szederjes posztóból sárga szőrrojttal körülvett takarót. 1809-ben *Barabási Juliánna Sárdi Mózes* élete párja egy veres selyemmel himzett virágos, gyapotgyolcs keszkenőt. 1813-ban tek. *Ballok Trésia* ifju asszony néhai tek. Boros József ur özvegye a mesterség számára (Timakban) egy daraboeska szőlőt adott.

1816-ban *Jakab Klára* egy ón lapostálat urvacsorai kenyérnek.

1819-ben ifj. *Jakab Elekné, Szekeres Jusztina* asszony nagy nevü történetirónk mlgs. Jakab Elek ur édes anyja az ur asztalára egy házi szönyeget.

1820-ban *Boros Györgynek* a „megye adós lévén 58 m. frt 14½ pénzzel, nevezett B. Gy. ur Istenéhez s idvezitő vallásához viseltető buzgóságból az emlitett adóságot a megyének elengedte.“

1829-ben az eklézsiában consistoriális határozat folytán gyüjtés rendeztetvén a kolozsvári templom javitására és tanári fizetés jobbitására, gyült a kiküldött biztosok jelenlétéken 101 rfr. 80 véka buza és 79 ved. bor; az egyes adakozók nevei láthatók számad. jegyz. könyv 217—220 lapjain. Maga az eklézsia közpénztárából 40 refr-al járult hozzá.

1830-ban *Sárosi György* és felesége *Szombatfalvi Mária* az ur asztalára ajándékoztak egy selyem keszkenőt.

1832-ben *Boros Mihály* pátronus ur templom padimentomozására adott 6 mfr-ot.

1836-ban *Simo Mihály* ur az eklézsia számára ajándékozott 25 mfr-ot, mi tőkésittetett.

1844-ben szentbenedeki *Gál Elek* házanépével — ötödmagával

— unitáriussá levén, önköltségén egy 35 fontos harangot vásárolt és azt a Sztbenedeken levő hitünk sorsosi közhasználatára oly móddal ajánlá, hogy az legyen a sztbenedeki leánymegyéé, ha pedig onnan elenyésznének az unitáriusok, minden teher nélkül szálljon a szentgericzei anyaeklézsiára.*)

Ugyan 1844-ben ákosfalvi néhai Nagy Márton özvegye *Sófalvi Zsuzsánna* a sztgericzi anyamegye számára orgona alaptőkéül ajándékozott 240 frtot.**) E kegyes asszony neve méltó volna, hogy arany betükkel jegyeztessék fel eklézsiánk s ugy az ákosfalvi leányeklézsia évkönyveibe. Felsorolom nemes tetteit, hogy itéljen felette a t. olvasó. Még férje életében s azzal egyetértőleg ajándékoztak az ákosfalvi leány eklézsiának az ugynevezett kis-utczában egy telket s arra saját költségükön egy kisded templomot épitettek: azon kivül ajándékoztak erdőt, szántóföldeket és réteket. Az eklézsia részére az országut mellett eszközöltek ki a falu közönségétől a tisztség utján egy benvaló jószágot s arra egy kis házat épitettek, hogy az jövedelmezzen az eklézsia számára.

Ezeken kivül véghagyományilag fennemlitett kegyes nő az ákosfalvi leányeklézsiának 100 ezüst rfrot hagyott, mely kellő gondozás mellett ma meghaladja az 1000 frtot, s mely ma mint kepeváltsági tőke fedezi a beszolgáló belső emberek fizetését. — Nemes szivének melegségét éreztette több rendben az anyaekklézsiával is, hol a fennirt orgona alaptőkén kivül befolyt a harangöntés költségeibe s végül a szentgericzei belsőemberek kepéje pótlására letett 300 mfr-ot oly kikötéssel, hogy annak kamatai évenként két harmadrészben a pap, egy harmadrészben pedig a mester részére adassanak ki Ennyi kegyes érzés, mely ujból és ujból tettekben mutatta ki magát, méltó az emlékezetre.

1845-ben az akkor készült orgona költségeihez hozzájárultak az ekklézsia tagjai 85 frt 08 pénzzel; az ákosfalvi Nagy Mártonné 240 mfr-ja növekedett 20 mfr-al és igy a 345 mfr. és 08 pénzen kivül a többi költséget az ekklézsia hordozta ugyan, de nem apasztotta a köztőkét, hanem más jövedelmekből.

1847-ben egy sárga, kék, veres szinekből álló koczkás gyapju szőnyeget ajándékozott tek. id. *Jakab Elekné, Szekeres Jusztina* asszony, szintén az éneklő oltárra egy szürke kendőt is adott volt.

1849. szentgericzei nemes *Boros György* ur kedves élete párjával *Tóth Julánna* asszonynyal kegyes indulatból hagyományoztak a belső emberek kepéje pótlására 400 rfr-ot (168 fr o. é.) oly kikötés mellett, hogy annak kamatja felerészben a pap, felerészben a mester részére fordittassék. E két név is azok közé tartozik, melyekkel ismételten találkozunk s kik felejthetlenné tették magukat. Ugyan ők az urasztali készületeket szaporitották egy kupás, fedeles ónkannával, mely ajándék folytán az ekklézsia meglevő ónkannáját

*) I. sz. jegyz. könyv II. k. 340 lap. tényleg az azon időbeli unitáriusok elenyésztek, de hogy a harang hová lett, nincs róla semmi emlékezet sehol. E sorok irója mint bevégzett tényt találta idejövetelekor.

**) L. sz. j. k. 341 lap.

az ákosfalvi leányekklézsiának ajándékozta, tehát egy jótételből kettő származott s mindkettő kedves volt Isten előtt.

1852-ben *Szilágyi Sára* asszony, helybeli pap és esperes tiszt. *Farkas György* ur neje az ur asztalára adott egy vereses virágu takácsszőttes kamuka abroszt selyem rojttal.

Szintén 1852. a papság belső telke nagyobbitása czéljából egy darabocska a szomszéd telekből vásároltatván 150 mfron, ehhez helybeli pap t. Farkas György ur 15 mfral járult.

1853-ban a templomi szószékre helybeli pap t. Farkas György ur és felesége Szilágyi Sára asszony egy diszes fekete bársony takarót ajándékoztak a szószékre ily felirattal: *Isten dicsőségére F. J. emlékére 1853.*

1854-ben *Boros Mihály* ur egy drb $1^1/_2$ vékás földet ajándékozott a mesterség használatára Urháton.

1855-ben szintén a mesterség számára ajándékozott egy 100 □-öl területü puszta szőlő helyet *Jakab Ferencz* ur.

1856-ban t. *Boros Mihály* ur hagyományozott mintegy 5 vékás helyet a domb megett.

1857-ben a státus pénztára gyarapitására egyesek részint kötelezvényben, részint készpénzül aláirtak 915 rfrot: az ekklézsia és belső emberei részéről mint tőke aláiratott 1300 rnsfr. melyből az ekklézsiát érdekli 100 rnsfr, ebből kifizettetett 600 fr.*)

1860-ban özv. *Boros Györgyné, Tóth Juliánna* ajándékozott az ekklézsiának: a) egy koczkás. kamuka fejér igen szép uj abroszt; b) egy szép veres földü, fejérlő virágos más kisebb abroszt; c) egy kék földü fejér és fekete virágu szép selyem teritő keszkenőt, mely a szent jelek beteritésére van szánva; rajta ezen felirás: *Özv. Boros Györgyné, Toth Juliánna adta a szentgericzei unitár. ekklézsiának.*

1862-ben helybeli pap és esperes t. *Farkas György* ur a papiház épitéslker étel- ital- és pénzbeli segedelemben az épitéshez hozzájárult mintegy 16 fr-al.

1864-ben *özv. Jakab Józsefné—Székely Rózsália* az ekklézsiának hagyományozott egy 4 vékáskora helyet a harasztkereki határon.

1865-ben tek. ifj. Jakab Elek ur készittetett az ekklézsiának egy aranykönyvet, értéke 2 fr.

1865-ben a *Kozma család* egy diszes urvacsorai poharat ajándékozott, az ezen évben tartott szentgericzei zsinaton használtatott először, (leirását lásd később).

1868-ban az ekklézsia a sz.-keresztúri iskola segedelmezésére adott 20 fr-ot.

1868-ban Posner K. Lajos budapesti nagykereskedő a közoktatási kormány utján az iskolabeli legjobb tanulónak ösztöndijul küldött 2 fr-os tallért.

Ugyan a magas kormány által az Egyh. Képv. tanács utján küldetett egy koronázási diszkép.

1868-ban meghatározta az eklézsia közgyülése, hogy a székely-

*) l. sz. j k. III. köt. 230 lap.

kereszturi iskolából jőnni szokott ünnepi deáknak minden ünnepi alkalommal 3 fr-ot ad. Addig egy régi pengő fr. adatott vagyis 1 frt, 5 kr. Ünnepi deák pedig járt már a mult száz közepétől fogva, mert már 1768-on innen az ünnepi prédikáló deáknak a számadásokban a kiadás mindenütt feltalálható Csak az utóbbi időben, hogy Keresztúrról megszünt legátus járni, szünt meg itt is az ünnepi követség bizonytalan ideig.

1870. öntetett az eklézsia egy 409$^{1}/_{2}$ fontos harangot 541 frt 50 krral; ennek törlesztéséhez az eklézsia tagjai, sőt nehány ref. atyafiak is hozzájárultak 40 frt 85 krral és 27 véka 12 kupa gabonával.[1])

1870-ben országos levéltári aligazgató mlgs Jakab Elek úr egy a czinterem tőszomszédságában levő darab jószágrész megvásárlására kegyes indulattal adott 70 frtot azon indokból, hogy abban levén szülői s más véreinek porai elhelyezve, idegen kézre ne jusson az a birtok, hanem maradjon örökösen az eklézsia, mint legméltóbb tulajdonos birtokában. Óméltósága azonban ugy a maga, mint jogutódai nevében lemondott az oda temetkezés jogáról, annyival inkább — ugymond ajándék-levelében — *mivel a népeknek, vallásfelekezeteknek és nemzetségeknek még a sirban, az örök nyugalom s a tökéletes egyenlőség országában is egymástól elkülönzését, oly előitéletnek tartom, mely felett a józan ész kárhoztató itéletét immár kimondotta.*[2])

1871. id. *Iszlai József* a templomban tartás és használat végett ajándékozott egy énekes könyvet.

Ugyan Iszlai József 1873-ban mintegy 3000 frtot érő összes fekvő javait, külsőt és belsőt, felerészben a vallásközönségnek, felerészben pedig a szentgericzei eklézsiának hagyományozta azon feltétellel, hogy felesége életében teljes haszonélvezetében maradjon, annak halála után pedig minden jogokkal a vallásközönség és szt.-gericzei eklézsia birtokába menjen által.

1876. helybeli pap és esperes t. *Farkas György* ur és neje *Szilágyi Sára* asszony ajándékoztak a szt.-gericzei unitárius iskola számára, annak szellemi szükségeire 100 frtot, annak emlékére, hogy ezen szent eklézsiában huzamos időn keresztül békésen és háborgatás nélkül éltek a hivekkel. 1877-ben Biás Károlina ev. ref. egy fehéres selyem urasztali kendőt, mely az urasztali készletek leteritésére használtatik.

1880. az eklézsia a Dávid F.-alapitványba adott 50 frtot. Ezenkivül az eklézsia megvett a Dávid F. emléke czimü könyvből a szerző iránti tiszteletből 10 példányt. Mint e tényből is látszik, az eklézsia e kiváló egyén, mint szülötte iránt szintén hálás akart lenni.

1882-ben megkezdvén az eklézsia a kepeváltsági tőkegyüjtést, arra az egyes hivek termékben tetemesen ajánlottak fel és fizettek is öt évi kötelezettséggel.[3])

---

[1]) L. sz. j. k. IV. köt. 148-ik lap.
[2]) L. ekl. Aranykönyv 10. lapj.
[3]) Lásd Aranykönyv 12 és következő lapjait.

1883. helybeli pap *Ürmösi Kálmán* az orgona mellé az eddig krétás felirattal használt számtábla helyett egy a czélnak megfelelő s mozgatható számjegyekkel ellátott számkitevő táblát készittetett a maga költségén.

1885-ben tkts *Gál Kálmán* szegzárdi tanár úr és neje tkts *Csipkés Kata* asszony a papi székre ajándékoztak egy diszes, arany rojttal köritett bársony takarót. Értéke mintegy 20 frt.

1888-ban tkts *Boros Elek* ur az ezen eklézsiában létesitni szándékolt kepeváltsági alapra egyszáz frtot ajándékozott kegyes indulatból s őseitől örökölt szent buzgóságból.

1888-ban az eklézsia templomát és tornyát nagy költséggel (mintegy 500 frt) kijavittatván, ez alkalommal a kőmives pallérnak szegődség szerint 1 veder bort igért, melyet az eklézsia helyett helybeli pap *Ürmösi Kálmán* adott meg a magáéból.

1892-ben mlgs *Jakab Elek* úr eklézsiánk nemes jóakarója több rendbeli jó indulatát aval is tetézte, hogy „Kolozsvár története“ czimü nagybecsü munkájának II-ik és III-ik kötetét, az oklevéltárt és rajzokat ingyen és bérmentve megküldötte. Végül megemlitem, hogy az urvacsorai kenyeret éltök hosszáig t. Jakab József ur és neje Boros Teréz asszony adják.

S ezzel az eklézsia nemes jóltevőinek sorozata bezáródik azon óhajtással, hogy valamint a multban adott, ugy adjon a kegyelem Istene jövőben is a szükségben buzgó és lelkes tagokat egyházunknak.

Templom.

A szent-gericzei unitárius eklézsia temploma a reformatio előtt jóval épült körülbelül a tizennegyedik száz évben. A közelebbi 1888-ban templomújitás és lemeszelés alkalmával a régi mész s részben vakolat is levakartatván több falfestmények és feliratok közt, melyeket a levakarás csaknem egészben felismerhetetlenné tett, e sorok irója ezt a három számot találta egymás mellé irva 133, de a negyedik számjegy már levolt vakarva. Ebből azt következtette, hogy a templom 1330—1340-ig terjedő időben épülhetett. Orbán Balázs kitünő régészünk is azt jegyzi meg róla, hogy az érdekes műemléke a kora gót épitészetnek*) „Azonban — igy folytatja tovább — a régi műalkotásból nagyon kevés maradott érintetlenül, a műértelem nélküli kiigazitások mint mindenütt, ugy itt is igazitás helyett csak rontottak. Eredeti csakis a hajó déli oldalán levő két gerelyivü keskeny ablak és a szentély ugyanez oldalán levő már nagyobb mérvü két csucsives ablak. Ezeknek béllete a kora gótizlés szerint közepétől kajácsos vonalban tágul be- és kifelé, mely kétszeres tágulás nagy tért enged a világosságnak, mig keskeny közép nyilata csekély megütközési tért enged szél- és esőnek. Diszművezetők a finomabb alkotások közé számitható.

Még a belsejében észlelhető régi idomokhoz számitandó a

*) l. Székelyföld II. k. Marosszék, 56. lap.

sokszögü záródásu szentély és a csúcsives diadalív; egyéb minden átalakult. Igy a szentély régi fellövellő könnyüded boltivezetét ma nehézkes dongaboltozat*), a hajóét 1670-ben készült koczkás deszkafőlep helyettesiti; átalakittatott ugy a torony alatti főportálé, mint a délen levő oldalajtó is: a hajó északi oldalára pedig ujabb ablakok vágattak. Külsején szintén kevés műemlék maradt meg. A kétszer tört, kajácsos tetőben végződő oldaltámok, melyek a régi boltozat oldalnyomását levezették, ma már czéltalanul állanak ott; de megmaradott az igen csinos tetőpárkányzat, mely a szentélynél mély horony által elkülönitett két hajácsból, a hajónál henger, horony és két kajács tagozattal alakult.

A templom hajója fölepzetének közepe táján ez a felirat olvasható: „*In honorem et gloriam unius veri Dei, ejusque Filii Jesu Christi Lacunar hocce restauratum, et tabulis graphicis picturatum, atque coassatum est ex peculiari impendio hujusce Templi. Industria Decani agilis Domini Michäelis Sigmond Aediliumque Michäelis Korátz et Joannis Szász, per Mensarium Michäelem Kozma de Gálfalva Anno Do 1670 Die ult. Mens. Aprilis*". A párkányon pedig a virágos tábla alatt e van irva: „*Temp. R. D. Valen. Sz.-Mártoni*".

A koronán, mely sok metszéssel és faragással ékitett magas, s tetején a fiait önvérével tápláló pelikán van, kivül ez a felirat: „*Ad Laudem, et Gloriam unius veri Dei, ejusdemque Filii Jesu Christi Anno 1784.*" Az alsó részén belül pedig ez van: „*Légy hiv mindhalálig, neked adom az életnek koronáját. A Sz.-Gericzei Unitaria Eclesia készitette a maga Istenes költségével*". Beljebb ez van: „*A sz.-körendi Mezei Sámuel által, és tanitványa ideváló Imre Márton által készittetett ez a korona*".

Volt, sőt megvan ma is, de már használaton kivül egy éneklő „Pulpitus" ezen felirattal egyik oldalán: Ex Psal. XXIV. *Belső tisztaságban és ártatlanságban én kezemet megmosom, tisztán téged dicsérlek áldozván FELSÉGEDNEK.*" Másik oldalán pedig ez: „*In Laudem Unius Dei, ac Filii Ejus JESU CHRISTI erigitur Altare sumptibus Membrorum Ecclae Unitariae Sz.-Geritzensis Sigis: ac Nicol. Jakab, Ao Dni 1732*".

Az urvacsorai asztal valóban antik, a mult százév becses emtéke, melynek karimájáról aláfüggő széles csipkéin ez az irás: *Isten dicsőségére T. Jakab Gergely ur özregye Botos Rebeka Asszony (által) emlékezetnek okáért 1785 esztendőben kézzitetett Asztal*". Ma már e csipkézet letöredezvén, a felirat sincs meg rajta, valamint a lábai is megkezdettek ingadozni, szóval várná az egész asztal a megujitást, várna egy új *Botos Rebeka* asszonyt, ki kegyes indulattal felbuzdulva s Isten dicsőségére egy új urvacsorai asztalt készittetne.

A szószék egyszerü téglából készült, fejérre meszelve néhol diszitésekkel. Ezek a betük R. E. N. O. V. egyenként külön karikákban állanak. Alább az évszám 1822, még alább, majdnem a földszintnél: P. J. s közbe-közbe szőlőfürtök.

*) Ez 1725-ben készült Szilágyi Péter és Sipos Dávid által az eredeti egyezet levél szerint.

Az orgona, mely 1845-ben készült, van a napkeletfelől való karban, 10 változatu, két testben. Eredetileg pedálos volt, később azonban átalakittatott s ma egyszerü bilentyüzetes csupán, de használható jó orgona.

Még ha megemlitem, hogy a templom déli oldalán való bejáratnál van egy kis pitvar, s a templom nyugati végében még egy kar, ezzel jó rendén kellő tájékozást adtam a templomról, éppen még azt ha megmondom, hogy a székek a rendes beosztás szerint vannak készitve és festve.

Torony.

Torony és templom egymás mellett a szokott módon t. i. a torony a kelet és a nyugat hosszirányában fekvő templomnak nyugati végiben van, az ugynevezett „*dombon*;“ kezdetben a torony, mivel az épitése sem lehetett legjobb móddal, sokat ingadozott, hogy már-már a leomlás veszélye is fenyegette. Mignem az 1870-ben öntött új harang a Pozdech szerkezete szerént készülvén s a másik nagy harang is arra a módszerre alakittatván, a torony állása megnyugtatóvá lett.

Egyéb veszedelme is volt, mert a kezdetben a nyugati oldalon levő ajtót omladozása miatt a délire kellett átforditani: ekkor meg az egész fal, mely a külrészeken volt tömör csupán, belül pedig csak kitöltve, poronddal s törmelékkel, leakart folyni egészen. Ezen a veszedelmen is átesvén valami nagy bajjal, ma már azt mondhatni: a torony állása elég szilárd.

Épült 1791—92-ben, téglából, kőből, vegyest: fedele zsendely, veresre festve; fedele megujittatott 1839-ben. A zsindelyen felül a torony hegye felé egy kis helyen pléh, illetőleg bádog a fedél s a szokásos gombon felül van egy jókora csillag.

Megemlitendő az is, hogy e vidéken szokásos mód szerint a kőfal tetején a fedélzetből a négy szegleten négy kis torony van épitve. Mit jelezhetnek e fiókák el se gondolom, de nálunk unitáriusoknál még helye sincs e féléknek oly helyen, a hol még a jelvények is az egység kifejezői kell, hogy legyenek Éppen azért a közelebbi torony fedél javitásakor ajánlatba hoztam volt leszedetésüket, de a megszokottság, s a nép szokásos tartozkodó s a régihez ragaszkodó természeténél fogva megmaradásukat kivánta s igy ott diszlenek ma is. Megjegyzem még, hogy a torony épitése előtt egyszerü harang volt csupán. S a mit szintén emlités nélkül nem hagyhatok, álljon itt emlékezet okáért, hogy 1886-ban a község tagjainak közadakozásából egy óra vásároltatott, mely a mi tornyunkban van elhelyezve. Ennek vásárlása által is egy közszükség lett pótolva és senki sem bánta meg, a mi pénzét e közczélra áldozta.

Harangok.

Az eklézsia fennállása óta több rendbeli harangjai voltak. Melyek közül 1848-ban a haza oltárára is jutott ágyunak. Jelenleg három harang van, melyek közül azonban csak kettő van rendes hasz-

nálatban, a harmadik pedig csak kivételesen, ha történetesen van a ki huzza. De jobb is ha hallgat, mert a különbeni öszhangot, mely van a máskettő között, ugy zavarja mintha a komolyan beszélgető emberek beszédibe a gyermek fecsegésivel belekotnyeleskednék.

Leirásomat mégis ezen a kicsin kezdem, mint a mely a régibb. Ez egészen a régi világból való, nemcsak öntési idejét tekintve, hanem felszerelését is. Felirata a felső részén ez: *Georgius Nemes fecit Anno 1743.* Másodsorban a nagy harang következik, mint a mely a felirat szerint 1842-ben öntetett az akkori három mázsás helyébe hat mázsa sulylyal. Felirata ez: *A szentgerliczei unitária ekklézsia költségén ujra öntetett Segesvári Lotz Fridrich által 1842-ben.* A felső részén kereken szőlőt párosan egy edénybe szedő gyermekek vannak kimetszve. Ütője a kopás miatt egyszer forditva volt. 1871-ben a Pozdech módszere szerint szereltetett fel. 231 frt 13 kr.-ba került. A koronán látható is a: Patent Pozdech J. Pest.

A középső harang teljesen az ujkor müve. Egyik oldalán ez a felirat olvasható rövid sorokban egymás alatt: *Isten dicsőségére öntette a szentgericzei unitária ekklézsia 1870. évben.* Másik szembelévő oldalán ez van: *Ezen harangot öntötte Hilzer Ignácz Bécsujhelybe. És uj modor szerint felszerelte Pozdech József Pesten 1870.* A harmadik oldalon a hit, remény és szeretet jelvénye van s felette a világosságot árasztó nap képe. A szembe levő oldalon ékeskedik a magyar korona, minek látása szintugy jól esik a szemnek, a vallásosság a hazafisággal fogván kezet. Felül a koronán szintén a „Patent Pozdech J. Pest" látható. Alól a harang száján kereken szőlőfürtök, fennebb virágos metszések kereken; a koronája alatt kereken ismét nagy virágos metszések, közbe-közbe bogyókkal. Az egésznek kinézése ókori szinezetü.

Urasztali készletek.

Urvacsorai pohár jelenleg három van, melyek közül egyik a férfiak-, másik a nők részére, harmadik pedig a betegeknek adandó urvacsoráláskor használtatik. Legrégibb ezek közül a nők által használt ezüst és kivül-belől aranyozott, talpán és szárán szép virágokkal ékitett pohár ezen felirattal: *Ecclesia szentgerliciensis me possidet. Quotiescunque calicem hunc bibetis, mortem domini annunciabitis donec veniat.* 1. Cor. 11. v. 26. A. D. 1648.

A második időrend szerint utána következő félfertályosnyi szintén ezüst pohár félujnyira a szája körül szintén aranyozott, növénylevelekkel diszitve talpán, és öble alsó részén. Felirata ez: *Szent Gericzei Tóth Jánosné Gál Susánna készitette Isten Dicsőségére 1798.*

A harmadik s legnagyobb, mintegy félkupáskora pohár egészen ujkori; egészen egyszerü, de izléses, belől aranyozott s kivül is mintegy négy ujnyira a szájától lefelé; különben egészen ezüst s ez van szép apró betükkel irva: *Az egy igaz Isten tiszteletére, a Szent-Gericzei Unitária Ecclesia használatára, néhai esperest Kozma Ger-*

gely s neje Pataki Anna és elhalt fiaik Ferencz és József emlékére. élő fiaik László, Endre és Tamás buzgóságából.

Legelébb szent Urvacsorára használtatott az erdélyi unitárius vallásközönségnek 1865-ik évben August. 27-én Szent-Gericzén tartott zsinati gyülésekor.

A pohár használaton kivül belől bársonynyal bélelt kapocs börtokban áll.

Továbbá van két egy-egy régi kupásnyi ónkanna fedéliel ellátva. Az egyiknek oldalán nem tudni vajjon az ajándékozó, vagy az azt késziţő mesterember eszméje volt-e? kétfejü sas van kimetszve, talpán pedig, mi utólagos belévágásnak látszik: *B. J.* 1737. A másik szintoly alaku, csak szája és talpa körül virágos metszések vannak s alsó részén nagy nyomtatási betükkel bevésve ez áll: *Ajándékozták T. Boros György ur és nője Toth Juliánna* 1854.

Van egy óntányér, egészen egyszerü sima munka, szája szélén alul ezen betükkel: *Sz. G. U. Ekk. 1817.* s van egy lapos nagy óntál, szintén egyszerü munka s ennek is szája szélén alul ezek a betük: J. K. A. Sz. G. U. Ek. 1817. Ez a Jakab Klára ajándéka.

A most használatban levő teritők ezek: az urasztalának állandó beteritésére egy vereses virágu takács szőttes kamuka abrosz selyem rojttal, *szentgericzei unitár. eklézsiának* 1852. t. Farkas Györgyné Szilágyi Sára asszony ajándéka. — Van urvacsoravételkor való használatra egy szép fejér rojtnélküli kamuka abrosz — Van egy vereses, fejér virágokkal átszőtt abrosz.

És van az urvacsorai edények leteritésére használt fejér atlasz közepén virágokkal diszitett s szélein csipkével keritett keszkenő. melynek egyik szegletén az ajándékozó (Biás Károlina) gyönyörüen kivarrott monogrammja, másik szegletén szintén szép kivarrással ez a felirat: *szentgericzei unitária eklézsiának.*

Nem éppen idetartozik, de itt emlitem meg azt is, hogy van egy fekete bársony szószéktakaró, mi állandóan a szószéken áll e felirattal: *Isten dicsőségére F. J. emlékére* 1853. Fennebb szintén emlitve van.

Eklézsia jövedelmei.

Rendes jövedelmei tőkék kamatai, földek haszonbére s az erdőkből a szükséghez mérten több vagy kevesebb adatván el évente, jött egy vagy kétszáz forint; de már a java, keménye ezeknek is nagy részben levágatott s innen is csökken a bevétel. Urvacsorai alamizsna 4—6 fr.

Lélekszám.

Azt irja Orbán B. a Székelyföld czimü műve Szentgericzére vonatkozó részében, hogy e község a pápai dézmák regestrumában *S. Gerecia, Sancta Gratia és Sancta Cruce Gerecia* néven mint a 14-ik század elején már virágzó, önálló egyházközség van bejegyezve.

Az 1567-ik évi regestrumban *Zent Gereche* néven 19 kapuval fordul elő.*)

A marosi egyházkör vizsgálószéki jegyzőkönyvében pedig ez áll a lélekszámra vonatkozólag: *Anno 1693.26 febr. Tempore generalis visitationis az Sz.-Gerliczei Unit. Ecclesiának . . . praesente Rrendo superintendente Michaele Almasino. Auditorok tanáltattak az visitation Sz.-Gerliczen nro 35.***) Mindezekből látható, hogy a község és eklézsia is elein kicsi volt. De a növekvés, a gyarapodás szembetünő idővel. Ugyanis nem birok adattal, hogy 1693-tól fogva 1800-ig számba vették volna a lelkeket, bárha több izben volt itt gen. visitatio, de az ekkori számbavételnél nagy a számbeli gyarapodás, mert már 246-ra van emelkedve s ujparaszt van 17.

1816-ban már még szembetünőbb a gyarapodás, mert már a számbavett lelkek száma 409-re emelkedett.

1847-beli püspöki vizsgálatkor 580 l. találtatott; az 1880. évi püspöki vizsgálat jegyzőkönyvében 780-ra van téve a lelkek száma, mi ha hiteles számbavétel alapján s nemcsak hozzávetőleges bemondás alapján iratott, akkor mostanig el a gyarapodás nem igen nagy, mert az utóbbi kimutatás szerint 802 a lélekszám. Természetes, hogy erre is a teljes hitelesség pecsétjét ráütni mindig kételkedve lehetne, mert a kivándorlás vasuthoz, cselédségre, napszámosságra csaknem folytonos, kikből időnkint, mint kasba a méhek apránként vissza is térnek vagy egyik vagy másik.

Az eklézsia pecsétje.

1845-ig nincs semmi nyoma, hogy az eklézsiának pecsétnyomója lett volna. Ekkor készittetett egy kerekded alaku (ovalis) rézpecsétnyomó ilyen körirattal: *Szentgerliczei unitár. sz.-egyház pecséte.* Természetes, hogy ezen is, mint harangon, urasztali készleteken sat. jelvényül középen: szőlőlevelek és fürtök, illetőleg gerezdek vannak, meglehetős tisztán belémetszve. Ezen köriraton a 80-as években az a változtatás esett, hogy a község neve is hivatalosan *Szentgericzének* állittatván meg, a felirat is *szentgerliczei* helyett *szentgericzei*-re javíttatott ki.

Ujabban készittetett az esperesi hivatal által az egyházkör minden eklézsiája számára, jobban mondva lelkészi használatra kautsuk bélyegző, mely minden tekintetben czélszerűbb, mert könnyebb a vele való bánás, mint az eddigi réz pecsétnyomókkal volt. A szentgericzei lelkészi hivatal bélyegzőjén, mely hoszszudad alaku, ez a felirat: *Szentgericzei unitárius lelkészi hivatal.*

Papi- és mesteri jövedelem.

Van a papság használatában mintegy 19 hold föld, melyből rét körülbelől 14—15 szekérszénát termő lehet. — Van 100—110

*) l. Székelyföld II. k. 56. lap.

**) l. Protocolon Dioeceseos unitariae Marasiensis 286 Az esperesi levéltárban.

kalongya buza s kellene, hogy legyen ennek megfelelő mennyiségü zab is, de ez örök időktől fogva mostanig a hivek és belső emberek között, bár többnemű megegyezés jött létre s maga a főtanács is az egyezetet szentesitette, mégis örökös botránykő volt s lesz mig a kepeváltság le nem veszi a napirendről. Igy kap évenként a pap 20 kalongya zabot, szemül mintegy 60 vékát s musttal fizetve 10—12 veder mustot. Ha pedig a mustnak jó ára van, akkor egy része e helyett 1 frtot fizet. Tehát szinte a hány ember, annyiféleképpen fizeti a zabbért, látszik rajta, hogy ez egy teher, mely nem könnyü s egy iga, mely nem gyönyörüséges. Van még csősül fizetve körülbelől 500 véka törökbuza, 6 öl tüzifa, alapitványi kamat 12 frt 32 kr. a néhai *Boros György és Toth Juliánna* meg a *Nagy Mártonné-Sófalvi Zsuzsánna* kegyes alapitók alapitványi tőkéjök után s az ákosfalvi eklézsiától kepeváltság czimén 30 frt.

A mesteri jövedelem körülbelől fele a papi jövedelemnek s ezen felül van tandija a tanködelesek száma szerint 70—80 veder must.

S ezzel be is zárom leirásomat, kérve az olvasót, hogy ne alkalmazza arra a szigoru birálat mértékét. Minden ily munkálat egy homokszem egyházunk történelme megirásához.

ÜRMÖSI KÁLMÁN.

Egyháztörténelmi adatok.

CXXIV.

Egy püspöki körlevél a mult századév végéről.

II. József császárnak „A vallásbéli toleranczióról (türhetőségről) szólló felséges királyi rendelése. Melly Magyar Országot és az hozzá kapcsolt Tartományokat illeti" 1781. oct. 29. lett kihirdetve; az osztrák örökös tartományokban valamivel előbb, oct. 13-án. Az ezen rendelettel szemben tanusítandó magatartást írja körül a maga lelkészei számára Hay János Leopoldnak, „Isten és az apostoli szék kegyelméből königgrätzi püspöknek" u. a. év november 20-ról kelt körlevele, melynek lényeges részeit az alábbi sorokban bemutatjuk, tanulságul az idők jelein és változásain elmélkedni szeretőknek. A türelmi parancs következményei. s a nálunk napirenden levő egyházpolitikai reformok által létesítendő helyzet között ugyan kevés az analogia: de a küzdelem, mely szemeink előtt lefolyik, lényegileg ugyanaz. a mi volt száz és több év előtt: az állami fenség küzdelme a hierarchia hatalma ellen. Halljuk, hogyan ítélt akkor a római egyház egy fölkent püspöke az állami hatalmat képviselő császárnak intézkedéseiről.

„Közöltetik veletek — úgymond — szeretett társaink a lelkészi tisztségben, felséges császárunk és királyunk törvénye, a mellyel ő, valamennyi alattvalói iránti egyenlő szereteténél fogva, a vallás tárgyában kiadott régi büntető határozatokat mint egy ütéssel érvénytelenekké teszi. a protestánsoknak, úgy az ágostai, mint a helvét hitvallást követőknek lelkiismeret és a vallás magán-gyakorlata tekintetében teljes szabadságot nyujt, *ez által az államnak eddig sok szétszórt tagjait egy családdá olvasztani akarja*, azokat, a kiket a dogma külömbözősége s *az előbbi törvények kényszere eddig* egymástól elválasztott. a keresztény szeretet eltéphetlen kötelékével állandóan egyesíteni óhajtja, a vallás külömbözőségét tekintetbe nem véve számtalan jó polgárt, erkölcsös, a törvényeknek engedelmeskedő, mesterségekben kiváló alattvalókat a haza keblére ölelni, sajátul fogadni, s az egyének békéjéről, s az állam jóllétéről lehetőleg gondoskodni kiván."

„Jól tudjátok, hogy az Istentől számunkra rendelt fejedelmek-

nek és hatalmasságoknak engedelmességgel tartozunk: azért fölöslegesnek látszik, hogy ezen legmagasabb akaratnak végrehajtását nektek a mennyiben rátok néz, a maga teljességében, minden megszorítás nélkül ajánljuk."

De mivel püspökségének nagy számú lelkészei között talán lesznek olyanok is, „a kik tapintatlan és oktalan térítési vágytól elragadtatva Istennek kedves dolgot vélnek mivelni, midőn más vallású polgártársakat elkeserítő vitatkozásokkal, vagy egyéb, a keresztény törvénnyel ellenkező zaklatásokkal a maguk nézetére bírni óhajtva, nem annyira a vallás és az állam javát mozdítják elő, mint inkább a szeretetnek és a társadalomnak kötelékeit széttépik" — azért éretten megfontolt tanácsait közli alantas lelkészeivel, hogy ezen komoly ügyben a gondozásukra bízott népnek példát mutatva azok szerint járjanak el; s reájuk bízza annak megítélését, hogy az általa ajánlott elvek *a vallásnak, az emberszeretetnek s a józan észnek* mindenben megfelelők-é.

„Ki ne tudná közületek, hogy evangeliumi törvényünk alapja a szeretet és gyöngédség, számtalan példával megerősítette ezt isteni törvényhozónk — — — a kinek minden lépése, minden szava, minden tette, egész élete a szeretetnek, türelemnek, szelidségnek és gyöngédségnek szent emléke. Ki ne ismerné közületek az apostolok fejedelmének szavait, melyek arra intenek bennünket, hogy legyünk „minden alázatossággal és szelidséggel és hosszú tűréssel, elszenvedvén egymást a szeretet által, igyekezvén megtartani a léleknek egységét a békességnek kötele által. Eph. 4. 2. 3. Mindenitek tudja, hogy *sem királyoknak sem fejedelmeknek nem adatott hatalom a lelkiismeretek titkai fölött*, hanem az egyedül a szívek vizsgálóját illeti meg, Istent, a kiben élünk, mozgunk és vagyunk". — A vallásnak, a természetnek és józan264 észnek parancsait követjük, ha mindenekkel — — a hitvallás külömbsége nélkül nem tettetett, hanem jó akaró és türelmes szeretetben az őszinte békét ápoljuk, senkit nem sértünk — — s ily módon a felséges uralkodó iránti tartozó engedelmességet, az egyháznak és államnak nyugalmát, rendjét és boldogságát példánkkal és tanításunkkal előmozdítani minden módon megkisértjük."

Ez elvekből folynak az egyes pontok, a melyeknek hű megtartását alantas lelkészeinek ajánlja: Minden polemia, mely a nem katholikusokat sérti, a katholikusokat felizgatja és elvadítja, a szószéken kerülendő: „hanem e helyett magyaráztassék az evangelium, a lelkek üdvére s a társadalom javára alkalmazva. Ez az isteni forrás kimeríthetlen, ebből merítsétek az erkölcsi tanításnak tiszta vizét." A katechetikai tanításokban a vallás dogmáit — — „minden babonától, *s az emberek fölösleges megtoldásaitól megtisztítva* magyarázzátok, de mégis úgy, hogy a mi megbotránkozásul szolgálhatna, okosan kerültessék." Ugyanez a türelmes szellem dictálja a püspöknek útasításainak második, harmadik és negyedik pontját, a könyvvizsgálatról, a protestánsok gyülekezéséről, a halotti szentségnek protestánsokra erőszakolásáról. „Az ilyen buzgóság — igy szól ez

utóbbi pont alatt. — nem volna az úr iránti buzgóság, hanem az üldözésnek szellemét lehelné, mely élőnek és haldoklónak egyaránt gyűlöletes." Protestánsoknál végzett egyházi functiokban kerülni kell az ő tanaikkal egyenes ellenmondásban levő formulákat, nem kell nekik a feszületet csókra nyújtani stb. „ — — A keresztény szeretetnek megfelelően cselekeszitek, ha azokat, kik az ágostai vagy helvét hitvallás elveiben halnak meg, a többi hívekkel temetitek el mindaddig míg azok saját temetkezési helyekről gondoskodnak." „Meg vagyunk győződve — úgymond a 7. pontban — hogy a jó pásztornak nem csekély hatalma van juhainak lelke fölött, azért atyailag és komolyan intünk benneteket, hogy a rend és közbéke azon szeretetéhez képest, mellyel az egyháznak és hazának tartoztok, ezt a Türelmi törvényt a gondozástokra bízott népnek *igaz és vallásos szellemben magyarázzátok* meg: parochiátokban *annak isteni forrásokra alapított eredetét*, annak szükséges és hasznos voltát a legjobb akarattal velősen kimutassátok, azt példátokkal megerősitsétek s mint a békének és testvéri szeretetnek szolgái minden gyülölködésnek, czivódásnak, félremagyarázásnak gyúanyagát serény, eszes és szent buzgalommal eltávolitsátok nyájatok kebeléből, s ekként magatokat az egyház méltó szolgáinak, az állam hasznos alattvalóinak és polgárainak, a honi törvények okos magyarázóinak, szigorú védelmezőinek és derék végrehajtóinak tanusítsátok."

Végre az utolsó — nyolczadik — pontban felhívja papjait, hogyha bármit észlelnének, a mi a társadalmi egyetértést vagy a jó rendet veszélylyel fenyegetné, azt nála vagy consistoriuma előtt haladéktalanul jelentsék be. „Kimondhatlan fájdalmat éreznénk, ha azt kellene tapasztalnunk, hogy valaki a mi clerusunkból tapintatlan vakbuzgóságával zavarokra, vagy éppen — a mitől Isten őrizzen — gyűlölködésekre, czivódásokra, szakadásokra vagy üldözésekre a legkisebb okot is adna, s ez által bennünket arra kényszerítene, hogy őt keményen büntessük." Mintán még figyelmezteti a lelkészeket, *hogy a kolduló szerzetesek esetleges izgatásaitól őrjék híveiket*, azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy alantas lelkészei az itt közölt útasításokat híven meg fogják tartani, s Aranyszájú Jánosnak eme szavaival végzi levelét, hogy „Isten papjához mi sem illik annyira, mint a béke érdekében buzgolkodni."

Olvasva ez iratot, nemde szinte lehetetlen elnyomnunk azt az óhajt, vajha a mi római püspökeink hasonló szellemben és hangon szólnának híveikhez. Hay püspök körlevelében nincsen egy szó sem a római egyház üldözéséről, isteni jogainak elrablásáról, a családi élet megszentségtelenítéséről, a róm. katholikusok külön kötelességeiről és lelkiismeretéről, a mik annyira kedvencz szólamok római részről mindannyiszor, valahányszor egy túlkapás vagy méltánytalan kiváltság igazságos megszorításáról van szó. Ellenben minden intézkedéséből igazán a humanitás és emberszeretet melege árad, a mit Róma mai magyar püspökeinek beszédeiből és instructioiból fájdalom kevéssé lehet kiérezni.

PUKÁNSZKY BÉLA.

Párisi levél.

Páris, 1894. május.

(A különböző vallási társulatok gyűlései és a lelkészi értekezletek. — Renán, Histoire du peuple d' Israël-jének V-ik és utolsó kötete. I. vol. in. 8. Paris, lib. Calman Levy.)

Szerkesztő Úr!

Minden évben husvéth után tartatnak a protestánsok nagy gyűlései. Jó alkalmak ezek arra, hogy a különböző irányu lelkészek egymással találkozzanak és egymást jobban ismerjék, valamint a protestáns egyház különböző munkáit is. Rendesen az előző évben tüzetnek ki a tárgyak. Az orthodox lelkészek értekezlete a mult évben a jelen évre e tárgyat választotta: „Melyek azok az elválasztó falak, melyek népünket a protestantismustól távol tartják?" E kényes és nem könynyű tárgy eléadásával Hollard, a szabad egyház lelkésze bízatott meg, ki jeles iró s tehetséges gondolkozó. S lelkiismeretes és jeles munkát is végzett. Felolvasását érdeklődéssel hallgatták és rokonszenvesen szólottak hozzá és általános volt az óhaj, hogy külön kiadassék.

Hollard azt a kérdést tette fel, mi az oka, hogy a protestantismus Francziaországban mind csak egy helyt látszik állani? E százév elején hatszáz protestáns egyházközség volt és ma is csak hatszáz ötvenre megy azok száma. És mégis a protestantismus főleg egy fél százév óta nagy tevékenységet fejt ki: számos intézetet alapított, melyek nevezetesek lettek. Melyek hát aztán azok az akadályok, melyek áthághatatlanoknak látszanak és terjedését gátolják. Hollard azokat három osztályba sorozza: történelmi, erkölcsi és vallási akadályok. Alig hogy a 16-ik százévben a hitjavítás oly gyorsan elterjedt, mindjárt kezdődött a zsarnoksággal való harcza. És az üldözés azzal végződött, hogy gátat vetett a protestáns eszme haladásának. Népünk lassankint ahoz szokott, hogy a protestantismusban ne lásson egyebet, mint a multnak egy tiszteletreméltó, de kevésbbé fontos kezdeményét, de a mely többé sohasem fog újra születni. Az erőszakos üldözések nemcsak megakadályozták a protestantismus továbbterjedését, hanem nagyon nehéz helyzetbe juttatták. Minthogy éjszak népei nagyobbára protestánsok és mi vallási összeköttetésben vagyunk velök, a felületes szemlélők előtt úgy tűnünk fel, mint idegenek, úgy lényünkben, mint beszédünkben és irásunkban. Sőt hazafiságunkat is kezdették gyanusítani. Ismeretes

az az ellenséges magatartás, melyet egyik képviselő évek óta tanusít a protestantismussal szemben a franczia gyarmati kérdésekben. Aztán jőnek az erkölcsi akadályok. A protestánsoknak szemükre vetik tulszigorúságukat, melyet képmutatásnak mondanak. Halljuk például mit ir Zola: „Mily képmutató, vaskalapos társadalom lenne, ha a protestantismus győzedelmeskednék! ... A rossz fatalismusa nehezedik e szegény emberekre, az nyomja és szomorítja lelküket. Rájuk nézve az élet nem egyébb, mint a vétek elleni sötét és könyör nélküli harcz ... Az ember folytonosan a bünbánat kinjaiban él ...“ És a másik szemrehányás, melyet a protestánsoknak tesznek: hogy erkölcsük igen radicalis, hogy beszélnek a vétekről és az egyéni ujjászületésről. Az emberek azonban ily erőteljes beszédet nem hallgatnak. S végül szemükre vetik a protestánsoknak független jellemüket. A protestáns magát a benső biró elé állítja. A protestáns szellem és a franczia szellem összeférhetetlen; s nem csoda, ha köztük folytonos ellenkezés van.

S végül ott vannak a vallási akadályok. A protestáns kegyességnek azt vetik ellen, hogy hideg és magába zárkozott. Istentiszteletében nincs pompa, nincsenek képek, nincsenek látható kötelékek, melyek az embereket egymással és Istennel egyesítnék, mint a katholikus istentisztelet szentjeivel, a halottakért való imáival stb. A franczia nép *latin* faj, mondják, és a vallásban, mint egyébb dolgokban is szereti az egységet és tekintélyt. S midőn a protestáns a lelkiismeretre hivatkozik és az egyéni hitet hirdeti, vallási anarchiára, szétdarabolásra látszik irányulni. E váddal még oly gondolkozók is illetnek, kik tényleg nem r. katholikusok, csak névben, a kik úgy nyilatkoznak, mint például Brunetiere: „Az individualizmust értem a bölcselemben, de a vallásban nem.“ Az ily emberek nem tudják felfogni, hogy vallás létezhetik az egyházon kívül is. Ezek az akadályok Hollard szerint, melyek gátolják a franczia protestantismus terjedését. Bármennyire is azok, még se legyőzhetetlenek és arra a kérdésre, hogy mit kell arra nézve tenni, azt feleli: „fenn kell tartani az igényt az egyéni hit elvéhez, a jogot és kötelességet ahoz, hogy mi magunk által higyjünk; vallani minden szégyen nélkül a mi különbözőségeinket a másodrendű dolgokban, az őszinteségnek és szabadságnak eme kikerülhetetlen következményeit.“ Javítni kell a protestáns szokásokon, melyeknek javítására van szükség, például: „el kell hagyni a merevségből és a félrevonultságból, melyet régen az üldözések menthettek. A negativ erényekhez vagyis a protestatiohoz mind több positiv erényt kell csatolni, vagyis mindinkább kiterjesztőleg munkálni és a nép nemzeti életébe bévegyülni.“

A felolvasást követő vita eléggé mutatta a nézetek különféleségét, hogy minő eljárást kövessenek a protestánsok a mai időben. Némelyek osztották a felolvasó ama nézetét, hogy a protestantismusnak nem kell tartózkodni a társadalmi tevékenységtől, mások pedig visszautasitottak minden az ujkori eszmékhez való alkalmazkodást. Az egyházi lapok hosszasan foglalkoztak e felolvasással. S a többek közt azt jegyezték meg, hogy egyebet nem vett tekintetbe

csak azokat az akadályokat, melyek a mívelt, felvilágosodott emberekre nézve mutatkoznak, a kikre nézve nem valószínű, hogy közülök a protestantismus hiveket nyerjen, mivel azok párt szempontból cselekesznek. A népnél kell kisérleteket tenni. S a népnek pedig nem azon ellenvetései vannak a protestantismus iránt, mint a miveltteknek. A nép egyáltalán nem ismeri a protestantismust. Ezt lehet látni abból, hogyha katholikus népség-lakta vidéken protestáns istentisztelet tartatik, például egy protestáns temetéskor, a nép csodálkozással hallgatja a protestáns papot, hogy nekünk oly emelkedett, s oly világos, mindenki által felfogható hitnézeteink vannak. S mikor a protestáns lelkész más alkalommal újra megjelenik ott, a hallgatók is megjelennek és figyelemmel hallgatják. Tehát hasznos munka lenne a népnek igy lassanként való evangelizálása, ha lennének buzgó gazdag emberek, kik erre a czélra pénzt áldoznának . . . A felolvasó nézetére visszatérve, azaz az akadályokra, melyek a míveltekkel szemben fenforognak, Sabatier tanár a „Journal de Geneve"-ben erre azt irta: „Hogy a protestantismus vonzóvá és cselekvővé tétessék, azt úgy kell ajánlani, mint valami új és eredeti dolgot, nem annyira a multjára való büszkeséggel, mint jövőjének tudatával. Hogyan is ne lehetne a protestantismus ujdonságáról beszélni, mikor az ember a r. kath. hitrendszertől lényegesen különböző fogalmát látja a vallásnak, mikor a protestantismus arra törekszik, hogy a hit egységét a vallási formák és eszmék észszerűen megengedhető különféleségében és különféleségével valósitsa, meghagyván az egyénnek a szabadságot, hogy magát tartózkodás nélkül kifejtse és egyesítvén a testvéri szeretet köteléke által az Isten láthatatlan országában mindeme hitüket szabadon kifejtő egyéneket, a kiknek ez egyességre, összetartozásra létezésük szempontjából szükségük van. *Egység a hitben, különféleség a hitnézetekben, szertartásokban és jelvényekben*, ebben van kifejezve a feladat, mit meg kell oldani . . ."

Hollard felolvasásáról és az azt követett vitáról nemcsak az egyházi, hanem a politikai lapok is irtak.

Az értekezlet azután a *keresztség* kérdésével foglalkozott, melyet Vaucher párisi theol. tanár terjesztett elé. Először is részletesen magyarázta, hogy mit tanít az új szövetség a keresztségről. És arra a következtetésre jutott, hogy teljesen körülirt tant az új szövetségben nem lehet találni, hanem csak egyes kifejezéseket, melyek azt mutatják, hogy a keresztségben „egy eszközt láttak a vétek megbocsátásának megnyerésére s a szentlélek adományaiban, a Messiás országa javaiban és kegyelmeiben való részvételre." Azután a keresztség tanát az egyház történelmében vizsgálta a 16-ik száz évig. Felmutatta a keresztséget a lutheránus egyházban, mely szerint annak hatása van a vétektől való szabadulásra és az örök üdvet nyujt mindazoknak, a kik hisznek az Isten igéje és igéretei szerinti eme kegyelemben. A mi a ref. egyházat illeti, Zwingli szerint a keresztség csak ábrázoló jel; Kalvin szerint nem csupán jel, mely valósággal semmit se nyujt. A felolvasó tovább a saját nézetét mondotta el. Előtte a keresztség „az Isten által rendelt cselekvény,

melyben a hit a kegyelembe fogadott uj emberiségbe való felvételnek megerősitését találja." „Az Istennek a keresztség vizébe való jelenléte valódi és azt alkotja, mit sacramentumi egyesülésnek neveznek. De hogy a keresztség által közölt kegyek jótékony hatást idézzenek elé, arra nézve szükséges, hogy az illető azokat magába is fogadja a hit által.

A felolvasó végül a heretikusok keresztségét, a gyermekekét és a bemerités által való keresztséget tárgyalta. Legterjedelmesebb volt a felolvasásnak az a része, hol a saját nézetét adta lutheranus állásponton. Felolvasó tényleg nagyon is erős lutheranus. A tárgyhoz többen szóltak nagyon különböző nézeteket nyilvánitva és nemcsak a lutheránosok és reformátusok közül tértek el sokan a felolvasótól a keresztség kérdésében, hanem a baptisták közül is. Az egyik közülök — a ki szerintem a legbölcsebben beszélt — azt az észrevételt tette, hogy a keresztség fontosságának bizonyos oldalról való tulhajtása által csak azt érik el, hogy megnövelik a megoszlást, mely a protestansok közt létezik. Még csak egy kicsit kell a dolgot tovább vinni s a keresztségnek kath. fogalmához jutnak.

— A lutheránusok értekezlete egy olyan tárgyat vitatott, mely nem nélkülözte a jelen társadalmi kérdésekre való vonatkozást: „Luther socialismussát." E tárgyat Kuhn lelkész adta elé, ki Luther életéről és tanáról irt munkáiról ismeretes. Luther socialismussa! Ez első tekintetre meglehetősen idegennek tetszik. Azt hiszem, hogy a szó és a dolog idegen is Luthernek, legalább oly értelemben, mint ma használják a socialismust." Sohase éltek annak a használatával ugy vissza, mint manapság. Ma mindenütt socialismust akarnak látni, vagy még inkább, azt akarják mindenüvé oda állitani. Kuhn ezt nem találja Luthernél. S miután röviden igazolja a nagy reformatort a vádaktól, melyeket ellene felhoznak, hogy a socialismus előmozditója lett volna, Luther életének egyik legérdekesebb szakát mutatta fel, a lelkiismereti szabadságért való küzdelmében. Feltüntette Németország helyzetét a 16-ik száz év elejéről, a nemesség fényüzését, uzsoráskodását, esztelen pazarlását, kegyetlenségét és romlott erkölcsét s az elnyomott nép nyomorát.

A fellázadt nép minden kigondolható kegyetlenséget elkövet. Luther hiába igyekszik az igazság és becsületességről való tanácsaival lecsendesitni . . . De mind ebben semmi sincs abból, a mit ma socialismusnak neveznek. Luther igényelte a nép számára a szabadságot, a jogokat, de nem foglalkozott a tőke és munka viszonyaival, nem csinált socialismust. Még szorosabban beszélve, mikor ő szabadságról szól, a vallási, a benső, a lelkiismereti szabadságra helyezi a sulyt. Kuhn igen érdekesen tárgyalta a kérdést, de azt hiszem, hogy fölolvasásának hibásan adta a czimet.

A vita, mely a felolvasásra következett, más térre csapott át. Ugyanis azt vetették fel, hogy a lelkészeknek nem kellene-e a szószékben nemzetgazdasági és sociális kérdésekkel is foglalkozni. Két egymással ellentétes vélemény állott szemben. De a nagy többség végül is a mellett volt, hogy a keresztény szószéket nem kell poli-

tikai törvényszékké tenni, a mi azonban nem azt teszi, hogy a lelkészek a socialis kérdések iránt ne érdeklődjenek. Különben is, a mihelyt az evangeliumot a szeretet, odaadás és áldozat elvében jól felfogják, a társadalmi kérdések is egyszerüsülni fognak. Ezért kell mindenekfelett a tömeggel az evangeliumot megismertetni.

— Röviden irok a vallási társulatokról is. A protestáns társulatok jótékony munkát végeznek minden zaj csinálás nélkül. 19 vallási társulat tartott gyülést, a rendes ügyeket tárgyalva. Nevezetes volt a „Franczia Prot. Történelmi Társulat“ gyülése. Egyiken se voltak oly számosan jelen, mint ezen. Az Oratoire nagy templomot egészen megtöltötte a közönség. Ezt annak lehet tulajdonitani, hogy szerencsés ujitást hoztak bé: a történelmi képek kiállitását: Etaples-i Lefévre-ét, Angouléme-i Margithét, Savoyai Lajosét, Marot Clement-ét stb., a Párisban nyomtatott első uj szövetség czimlapjáét: azonkivül bemutatták még képekben a hitujitás egyes jeleneteit s Párisnak abból az időből való egyes részleteit, hol a jelenetek végbementek. Ehhez járult, hogy a társulat titkára, Weiss mindezekhez világos és pontos magyarázatokat adott. A gyülést Br. Schickler nyitotta meg, beszédében elismeréssel adózva Dardier lelkész érdemeinek, kinek életét és munkáit a mult évben ismertettem. A társulat gazdag könyvtára a mult évben több ritka és drága kötettel szaporodott s számos kézirattal. A gyülésen tekintélyes számban vettek részt orthodox lelkészek is, mire nézve egy szabadelvü lap azt irta: „A közönségnek, lelkészeknek és világiaknak a történelmi társulat gyülésein való buzgó részvétele nem azt jelenti-e, hogy a különböző protestáns egyházak kezdik az egyesülés szükségét és kötelességüket belátni. Adja Isten.“

— A „*Histoire du peuple d'Israël*“ bizományosai nem rég adták ki Renan nagy munkájának ötödik és utolsó kötetét. A negyedik mindjárt a szerző halála után jelent volt meg. E két utolsó kötet Izrael történelmét a babyloni fogságtól Jézusig tartalmazza. Az „*Origines du Christianisme*“ után, mely azzal a kötettel kezdődik, mely „*La vie de Jesus*“ czímet viseli, természetes folytatásképp következik Izrael népének történelme. E művek együtt egy teljes egészet alkotnak. E köteten is meglátszanak mindazon kitűnő tulajdonságok és hiányok, melyek Renán szellemében gyökereznek. Ugyanazon kitűnő leirások, ugyanazon merész összehasonlítások, milyeneket idéztem korábbi czikkeimben az előbbi kötetekből. Különösen emlitendők e kötetből azok a lapok, melyeken a három pártot irja le: a sadduczeusokat, farizeusokat és essenusokat, s aztán a rómaiak uralmát és a Herodeseket. A kötet végén szerző érdekes visszatekintést tesz életmunkájára; a zsidó és keresztény történelemre, melyet különböző tanulmányai között, melyeket egyidejüleg folytatott, sohase tévesztett szem elől. Renánnak legfőbb gondja volt, hogy e munkát bevégezze. S az a jó szerencse érte, hogy e vágya teljesülhetett is. 1891. oct. 24-én irta e munkája utolsó sorait, min mély és jogosult örömet érezett. Ezt az örömet ki is fejezte az utolsó fejezetben, melynek e jelentős czímet adta: „*Finito libro sit laus et*

gloria Christo!" Legyen, hogy Pascal irta e szavakat először, de de mily nagyszerű hymnusza az az elismerésnek, szeretetnek, a túláradó fiui kegyeletnek, mikor azokat Renán irja, a Jézus és Pál életének irója, a kinek ismerjük kétségeit és gyakran nem nagyon kimélő kritikáját. Igaz, hogy volt benne bizonyos mysticismus is, *sui generis*, első neveltetéséből és Henriette testvére befolyásából. Lehet, végre is, hogy ez a valóban megindult szívnek őszinte kiáltása. De Renán mégis ugyanaz maradt mindvégig, ki egyik szélsőségből a másikba megy s a kettő közt az egyensúlyt keresi, ki erősítéseit tagadásokkal ellensúlyozza, s skepticismussát a traditióval. Innen a feltűnő ellentétek, melyek munkája utolsó soraiban is találhatók. Azt mondja, hogy a kereszténység a judaismussal érintkezik, melynek élete már kezd hanyatlani. „Semmi sincs ez állításban, mi a legmeggyőződöttebb izraelita lelkét is elszomoríthatná. A kereszténység az, a mely által a judaismus a világot valóban meggyőzte. A kereszténység a judaismusnak legfőbb műve, dicsősége, legmagasabb evolutioja. A thora által legyőzött próféták, a fogságból való visszatérés után végleg eltünnek; a farizeusokat a messiánisták győzik le. Jézus, a legutolsó próféta veti sarlóját Izrael munkájára. A jövő álmai, Isten országa, végnélküli remények születnek az isteni csodatevő nyomain és százévekre tápláló eledel lesznek az emberiségnek." Nagyon jól van. De aztán Renán mindjárt azt kérdezi, hogy Jézus valóban létezett-e? Igaz, azt is hozzá teszi, hogy a maga részéről hiszi, hogy létezett. De nem különös-e, hogy ily kérdést tegyen fel, ki a Jézus és a kereszténység történelmét megirta? És ez még nem minden, mert Renán nem ismer határt az ellenmondásokban. Miután ama végnélküli reményekről beszélt, melyeket a kereszténység hozott az emberiségnek, azt mondja, hogy a kereszténységre is elkövetkezik, hogy el fog tünni és egy más még ismeretlen vallás fogja helyettesiteni. És az ember nem sejti bizonyára, hol kell ez új vallás bévezetését keresni. Renan megmondja egész komolyan, hogy talán a socialista theoriákban és talán az anarchisták eszméiben, melyektől ma borzadunk. A mester-iró már régóta megszoktatott e rendkivüliségekhez, hanem ez minden mértéket túlhalad. De valószínű, hogy ez részéről csak játék, meglehetősen gúnyos szellemének egy tréfája. Erre mutat az, hogy mindjárt azután a próféták és az evangelium vallásos eszméjének tartósságára tér: „Száz évek harczai után az emberiség békésen fogja magát szervezni, a rosz kevesbedni fog és ritka kivételeket nem számítva, minden lény megelégedettnek fogja magát lételével érezni. Fentartva a kikerűlhetetlenül fentartandókat, a zsidó eszme teljesülni fog: az igazság, a kiegyenlítő ég nélkül, valósággal létező lesz a földön!" Egy új ellenmondás árán, ime távol vagyunk attól, hogy a kereszténység végződjék. Ime az éggel a földön vagyunk. És vajon Renánnak ez utóbbi feltétele igazabb-e, mint az első? Valószínüleg nem, e földi élet folyása alatt. Elhagyni azért a kiegyenlítő eget, ennek épp oly kevéssé van értelme, mint annak a felvételnek, hogy a kereszténység el fog tűnni. Joggal mondhattam tehát, hogy a Jézus életének irója ugyanaz maradt

mindvégig, ki a hintaszék folytonos játékában találja tetszését. Befejezésül hadd álljon itt Renan munkájáról egy kitűnő gondolkozónak a véleménye: „A Nabuchodonozor által álomban látott szobor ellenére Renan szobrának vaslábai vannak; ott látom az elsőrendű nyelvészeti és történelmi tanúltságnak szilárd alapzatát. De a tudósok becsülésére méltó emez alapon, a költő-gondolkozónak tetszett egészen szétmorzsolható agyagból, könnyű és képzelmi alkotásokat állítni, melyekben nincs szilárdság, melyek a munkának szerencséjét a jelenre biztosítják, de a jövőben kétségtelenül össze fognak omlani."

CHARRUAUD.

Gyöngymondatok.

(Ujkori iróktól.)

Élet. Életvágy. Életgond. sat.

Alig lépünk túl az ifjuságon, már lépünk be az öregségbe. Jó volna száz évet biztosítani, s a többit bizonytalanra hagyni fenn. *Sevigné asszony.*

Nem egyebek vagyunk, mint zeneeszközök: mikor az ég ujai visszavonulnak, megnémulunk, mint a lant, mely a szent hangzatot adta — mindaddig, mig a hatalmas kéz érinti a reszketeg húrt, melyben alszik az isteni öszhangzat. *Lamartine.*

A föld alatt nehány lábnyira mély csend van; felszínén mekkora zsibaj! *Hugo Victor.*

Kedves dolog élni. Egyszer halunk meg, s oly hosszu időre! *Moliére.*

Az ember valódi rendeltetése az, hogy magának és a természetnek éljen; egyébtől semmitől sem várhat tartós elégültséget. *Kotzebue.*

Jó a jó innepben is:
Élni kell a bőjtben is. *Csokonai.*

Az élet hosszu a szerencsétlennek, rövid a boldognak, játékszín az okosnak, álom a szerelmesnek, mámor a könnyelműnek, pusztaság a szegénynek, örömház a gazdagnak. *Kisfaludi Károly.*

Lám mi vagyunk! mi hamar múlunk! méltó-e kisújnyi létünket búval keseríteni, fogyasztani gonddal? *Vitkovics Mihály.*

Életemet köszönöm a népnek, az uralkodónak, de leginkább Istennek, aki azt nekem adta. *Corneille Péter.*

A nagy emberek az életet nem az idő, hanem a dicsőség tartamából mérik. *Lambert őrgrófné.*

Gyűjtötte: KISS MIHÁLY.

Irodalmi értesítő.

A Theol. Ismeretek Tárából megjelent a IV. füzet *Zoványi Jenő* theol. m. tanár, tiszaföldvári lelkész szerkesztésében. E füzet a cz—e-ig terjedő anyagot foglalja magában és megerősíti, sőt növeli a kedvező véleményt, melyet a vállalat előbbi füzeteitől nyilvánítottunk. E füzetből is látszik, hogy a szerkesztő nemcsak az orthodox egyh. irókra van tekintettel, hanem, mint Bod Péter Athenásában, a magyar theol. irodalom liberális irányú képviselőinek ismertetését is felöleli, s munkájában Dávid Ferencz és a vele rokonszellemű irók arányos helyet foglalnak el. Dávid F. hitjavító működéséről és nagy termékenységű irói munkásságáról — a kiről különben Révész Imre, az ismert orth. történelemiró sem vonta meg bámulatát — a legnagyobb elismeréssel szól és kellően méltatja Egri Lukácsot is, az antitrinitárius reformationak Felső-Magyarországon első hirdetőjét. A magyar theol. irókat átalán, az emlitetteken kivül Dévai Biró Mátyást és másokat alapos tanulmányra valló czikkekben ismerteti és illeszti bé az egyetemes jellegű „Ismeret-tár"-ba. A kitünő vállalat további füzetei a szerkesztő kiadásában fognak megjelenni s minden megkeresés hozzáintézendő.

A vargyasi Daniel család közpályán és magán életben. Kiadja id. Daniel Gábor a főrendiház tagja stb. Többek közreműködésével szerkesztette Dr. Vajda Emil főreáliisk. r. tanár. Budapest. Franklin-társulat 1894. Nagy 8-adr. XXVI. és 911. ll. E vaskos kötetből a tűnik ki, hogy a Daniel család Erdély s különösen a Székelyföld történelmében nagy szerepet vitt. „Daniel hijával az utolsó három század folytában fejedelmi udvar, királybirói és főispáni-szék, királyi tábla és egyházi méltóság nincsen soha." A munkát előszó vezeti be s 334 + 57 oklevelet foglal magában 1499—1869-ig. Egyházunk főgondnoka e mű kiadásával, melyre még visszatérünk, nemcsak családjának állított szép emléket, hanem hazánk történelmének is nagy szolgálatot tett.

Tordai EMKE-Emlékkönyv a czime annak a díszes, vörösvászonba kötött nagy 8r. könyvnek, melyet *Borbély György* az „Aranyosvidék" buzgó szerkesztője az EMKE 10-ik évi közgyülése és br. Jósika Miklós születésének 100-ik évfordulója alkalmával állított össze. A 255 lapra terjedő kötetben 100-nál több iró kisebb-nagyobb közleménye olvasható. A muló érdekű „emléksorok" mellett kiemelhetjük Márki Sándor, Nemes Ödön, Boros György, Borbély Sándor, Borbély György, Volenszky Gyula, Szádeczky Lajos és Nagy Albert magvas czikkeit Torda városa vidékét érdeklő dolgokról. Folyóiratunk olvasóit Benczédi Gergely, Borbély György, Kanyaró Ferencz, Demeter és Varga Dénes czikkei érdekelhetik legjobban, kik Torda vallási és közművelődési viszonyainak ismertetéséhez járultak érdekes közlésekkel. A gazdag tartalmú emlékkönyv feltétlenül dicséri az ügyes szerkesztőt, ki e munkát egy rövid

hónap alatt egybehozta és kinyomtatá. A kiállitás szintén becsületére válik Harmath József ujonnan felszerelt nyomdájának. Csak az illustratiók egynémelyike gyászolja siralmasan, hogy a kis vidéki nyomdának nem volt a képek nyomásához értő gépmestere. (*K—ó.*)

A jövő egyháza. Irta *Görömbei Péter,* nagykállói ev. ref. lelkész. Külön lenyomat a „Sárospataki Lapok"-ból. Ára 20 kr. A tiszta jövedelem a sárospataki theol. tanári nyugdíjintézet javára fordittatik. E kis füzet nem hittani szempontból van irva, hanem gyakorlati kérdéseket tárgyal és arra irányul, hogy képet adjon arról, hogy milyennek kell lenni egy protestáns egyházközségnek a jövőben, 's rajzolja a kötelességeket, a teendőket, melyek a prot. lelkészre és gyülekezetre várnak. Természetesen a hittant sem hagyja figyelmen kivűl, mert annak egyesülni kell a gyakorlati munkákkal s helyesen hangsúlyozza Br. Prónay Dezső, ág. főfelügyelő zsinatmegnyitó beszédének ama helyét: „Azé az egyházé a jövő, mely az újkor ellentétes felfogásait az ember ösztönszerű vallásos érzésével öszhangzásba tudja hozni és e mellett, mint szervezett testület, az emberiség nyomorának enyhitésére, erejéhez képest, a legtöbbet lesz képes tenni." A füzetben sok figyelmet érdemlő észrevétel és okos tanács foglaltatik, s protestáns lelkészek azt haszonnal olvashatják.

Székely atyafiak. Elbeszélések, népdalok, emlékversek. Irta és Tompa Miklósné ő nagyságának tisztelete jeléül ajánlja: *Péterfi Tamás.* A sepsi-szentgyörgyi kereskedő ifjak javára. Első kiadás. Ára 1 korona. Sepsi-Szent-György. 1894. 8r. 106. l. A nagyobb irók önkénytelen reminescentiái tűnnek fel szerzőnk elbeszélésein és költői művein. Igy a 95 lapon közölt „Megálljon kend" szembeszökő utánzása Petőfi „Befordultam a korcsmába" cz. országszerte ismert dalának. A 96. lapon közölt „Bordalon" is folismerhetni Vörösmarty befolyását. A 89—92. lapon olvasható népdalok azonban már igazi költői tehetségre mutatnak s valóban megérdemelték, hogy egyiket-másikat Kelemen Lajosné és Dankó Pista zenére tették. Végül a nagy számban közreadott „gondolatok" közt is akad egy nehány jó, mint pl. ez is: „Olyan a rossz kritikus, mint a foghúzó kovács: azt gondolja minden fogó jó fogó, csak foghasson vele." (*K—ó.*)

Az „Erdélyi Múzeum". Az „erdélyi múzeum-egylet" bölcselet- nyelv- és történet-tudományi szakosztályának kiadványa. E folyóirat hazánk legolcsóbb tudományos folyóirata. Ára Kolozsvárt lakóknak 3 frt, vidékieknek 2 forint. (Miért e megkülönböztetés, nem tudjuk.) „Az „Erdélyi Múzeumot" valami 5—6 évvel ezelőtt dr. Hegedűs István s azután dr. Szinnyei József gondos szerkesztése felvirágoztatta s most dr. *Szádeczky Lajosnak* szakavatott kezében számottevő tényező a magyar tudományos világban s maholnap egyik irodalmi központtá lesz az erdélyi részekben. Szép magyarsággal és alapos tudománynyal irt magvas czikkei valóban megérdemlik a legszélesebb körű pártolást. Az előfizetés dr. *Szamosy János* egyetemi tanár kezéhez (Széky-palota) küldendő. A megelőző kötetek is jutányos áron ugyancsak nála megszerezhetők. (*K—ó.*)

Dr. Szabó Mihály „Népoktatásügyi községi közigazgatás kézikönyve" — nyomdai akadályok folytán — f. évi julius hó első napjaiban fog megjelenni E munka is, miként a „Tanitók (Tanitónők) jogai és kötelességei" czimű könyve, melynek mintegy kiegészítő részét képezi — a fennálló törvények, rendeletek, útasitások, elvi jelentőségű határozatok és döntvények alapján van szervesen és összefüggőleg összeállítva Használhatják: a községi elöljáróságok, szolgabiróságok, egyházi és városi hatóságok, közigazgatási bizottságok, tanitók, iskolaszékek, iskolafentartók és tanfelügyelőségek. Kapható szerkesztőnél (Kolozsvár, kir. tanfelügyelőség) 2 frt 20 krajczárért.

Különfélék.

P. Horváth Kálmán kitüntetese. P. Horváth Kálmán felső zsuki birtokosnak a király magyar bárói méltóságot adományozott, dijmentesen. Följegyezzük e kitüntetést nemcsak azért, mert a kitüntetett személyében egyházunk egyik főgondnokát tiszteljük, hanem azért is, mert ama szabadelvü eszméknek és hazafias törekvéseknek méltánylását látjuk abban, melyek e nemes főurat mindig vezérelték s melyekkel a közügyeket és főképp a müvelődésügyet oly áldozatkészen szolgálja. A multban is sok jeles tagja által nagy érdemeket szerzett családnak méltó érdemes tagját érte a legfelsőbb elismerés, a melynek alkalmából teljesen átérzett örömünknek adunk kifejezést. A magyar bárói méltóság egyuttal unokaöcscsének P. Horváth Arthurnak is adományoztatott, mindkettőnek a széplaki előnév megtartásával.

Püspöki vizsgálat. Ferencz József unitárius püspök julius elején vizsgálatot tartott Tordaaranyos-megyében Toroczkón Mózes András pénzügyi jegyző kiséretében. A püspököt Tordán és az aranyosmenti falukban mindenütt nagy ünnepélyességgel fogadták. Toroczkóról meg szép bandériummal mentek a hivek elébe és nagy lelkesedés közt kisérték be a régi bányavárosba, az unitárizmusnak emez egyik erősségébe. A püspök a fogadásokon és a templomban ékesszóló beszédeket intézett a hivekhez, kik szeretett főpásztorukat odaadással hallgatták.

Miniszterváltozás. Gróf Csáky Albin a vallás- és közoktatásügyi tárczától megvált. A magas miveltségü s szabad gondolkozásu államférfit a magyar-közmivelődés érdekében mindig őszinte jóakarat vezérelte. — Ha eszményi czéljait nem is érhette el, elérte a lehetőt s a jövő majd igazolja egyes alkotásait. Az unitárius vallás-közönség történelmében neve mindig emlékezetes lesz, már csak annál a ténynél fogva is, hogy kolozsvári főiskolánknak az államsegély az ő ministersége alatt adatott meg. Azt óhajtjuk, hogy a családi és magán élet kényelmeit a zaklatott politikai élet után élvezze zavartalanul! . . . Gróf Csákyt a vallás- és közokt. ministerségben Br. Eötvös Loránt követi, ki hasonlóan szabadelvü irányban fogja a vallás- és

közoktatás ügyet vezetni s kinek müködése elé szép reményekkel lehet nézni.

A kötelező polgári házasságról szóló törvényjavaslatot a főrendi ház a második felterjesztéskor f. évi jun. 21-én tartott ülésében megszavazta. Az első izben 21 szótöbbséggel visszautasitott javaslat a második tárgyalás alkalmával négy szótöbbséggel keresztül ment. A képviselőház ennek megtörténte után egymásután letárgyalta az azzal kapcsolatos három törvényjavaslatot is. S minthogy semmi valószinüség nincs arra, hogy már ezek elé a főrendiház akadályokat görditsen, bár tárgyalásukat őszre halasztotta, a polgári házasság a királyi szentesitést megnyerve, a kapcsolatos javaslatokkal együtt törvénynyé lesz. Az időt ugyan, hogy mikor, még meghatározni nem lehet, de a minister minden szükséges előintézkedést szándékszik az életbeléptetésre megtenni E törvények uj viszonyokat teremtenek s az egyházaknak uj intézkedésre lesz szükségük. Ezekkel foglalkozni feladatunk s ezekről érdemleges értekezéseket szivesen fogadunk.

A porosz ev. agenda ügye még nem jutott uj stadiumba. Ujabban az egyházi középpárt is adott bé egy kérést 800 aláirással az ev egyh. főtanács elnökéhez. A kérelmezők jogos ellenvetései ugyanolyanok, milyeneket folyóiratunk előző számaiban már felsoroltunk. Különösen azt kérik, maradjon a községek szabadakaratára bizva, hogy az uj agendát használják e, vagy a régivel maradjanak, szóval, hogy ne kötelező, hanem csak facultativ legyen. Vallásos dolgokban szavazattöbbséggel dönteni nem lehet: ellenkező esetben pap is, világi is jöhet ellenkezésbe lelkiismeretével. — Ha törvényerőre emelkedik a javaslat, bizonyos, hogy számosan fognak hátat forditani az egyháznak, a kik eddig azzal tartottak. E nélkül is elég nagy veszély fenyegeti a prot. egyházat a jezsuiták beengedésére vonatkozó törvényjavaslattal.

A jezsuiták beengedéséről való törvényjavaslatot elfogadta a birodalmi tanács harmadik olvasásban: most még csak a Bundesraton kell átmennie; s ugy látszik, törvénynyé fog válni, hisz mi a meglepetések korában élünk. A kormány Róma kedveskedéseit e törvénynyel akarja magának biztositani. De éppen ezért ideje — mondják a protestansok — hogy miként előbb a birodalmi tanácshoz, ugy most a Bundesrathoz kérelmet adjanak be a jezsuiták beengedése ellen. E hatalmas tiltakozás a protestantismus, az uj német birodalom, a porosz állam esküdt ellenségei ellen, nem maradhatna hatás nélkül. Egy schweitzi lap okát keresi e majdnem hihetetlen eseménynek és azt mondja: A kormány a legveszedelmesebb engedményekkel keresi a szavazatokat; nincsenek szent elvei, meggyőződése. Életszabálya ez: Gibst du mir die Wurst, so lösch' ich dir den Durst.

Tanfelügyelői jubileumok. Közelebbről két érdemes tanfelügyelőt ünnepeltek szolgálatuk 25-ik évfordulója alkalmából. Sándor Mózest a Székelyföldön Udvarhely- és Réthy Lajost Hunyadvármegyében. Az elébbinek az jutott feladatul, hogy a megyében levő nagyszámu, de nem elég erős felekezeti elemi iskolákat községi és állami segélylyel rendezze s a mai kor igényeinek megfelelő népiskolákká alakitsa át; az utóbbinak pedig, hogy az elszórt magyarság gyermekeinek központokat teremtsen és a nem magyarajkuak részére az állam nyelvének elsajátitására alkalmas helyeken állitson fel iskolákat. És mindkettő a neki kijelölt téren a viszonyok szerint a legszebb eredményeket érte el. Ez és egyéniségük teljesen igazolják mind magát az ünneplést, mind pedig az érzelmek ama meleg megnyilatkozását, melylyel a tanügynek e két vezérférfiát Székely-Udvarhelyt és Déván oly lelkesen ünnepelték, s melyhez mi is a legjobb kivánatainkat küldtük a távolból azok iránt, kik az egyházakkal való érintkezésben is mindig a legjobb akaratot és a legnagyobb előzékenységet tanusitották.

A brit és külföldi unitárius társulat ez évi közgyűlését május 15-én kezdődőleg tartotta meg Londonban, a szokott helyén. Az ünnepi beszédet, Wood József, birminghami lelkész tartotta Ezsaias próféta II. 1. verse alapján: „Serkenj fel, serkenj fel, öltözd fel a te erősségedet óh Sion, öltözzél fel a te ékességednek ruháiba Jerusalem.“ Bowie titkár jelentése szerint 7551 font sterling volt a bevétel. Nagymérvü missiót teljesitettek otthon, valamint külföldön. Felolvasásokat tartottak a következő tárgyakról: „Főmunkakör, — Otthon — s Missió a nem keresztény-országokban.“ E felolvasásokat vitatkozás követte. Hanem a jelen évi közgyülés vonzerejét az angol unitáriusok nagy tudósának s 90 éves prófétának, Dr. Martineau-nak a megjelenése tette. Az unitárius seregnek Nestora ajkáról ugy foly a beszéd, mint a méz s ugy tekintették minden szavát, mint a magasbúl hulló csillagokat — irja a tudósitó — s a kik jelen voltak sohasem fogják elfelejteni.

Az amerikai unitárius társulat évi közgyülését f. évi május 29 s következő napjain Bostonban, a világhirü Music Hallban tartotta meg. Bostont az unitáriusok Jerusalemének szokták nevezni, mivel itten 31 templomuk van s az unitárius irói világ központja. Ide az unitáriusok pünkösd ünnepén, mint hajdan az izraeliták Jerusalembe, Californiától, New-Orleánstól s Montreáltól (Canada) kezdve, férfiak és nők nagy számmal jelennek meg. Grindall Reynolds, a társulat titkára kimeritő jelentésben számolt be. A jelentés szerint a társulat czéljaira aláirt összeg a lefolyt évben 51-ezer dollárra ment. Ezzel szem-

ben akkora tevékenységet még sohsem fejtett ki a társaság, mint a lefolyt évben, a vallásos röpiratok s értekezések terjesztésében. New-York körül öt uj ekklézsia alakult. A csendes tenger partjain számos unitárius van. A titkár reméli, hogy jövőre az aláirások 100 ezer dollárra fognak felemelkedni; mert ennyi szükséges, hogy missiói hivatásuknak megfelelhessenek. A felolvasások között kiváló érdekü volt a Shippen Rush egykori titkár, jelenleg washingtoni lelkészé: „Missiói munkánk; annak szükségessége és módszere." A felolvasást élénk eszmecsere követte. A különböző alkalmakkor mondott beszédek, minők: a Long kormányzóé, Hale György elnöké, Peabody tanáré s Dr. Hale hirneves iró s szónoké, elragadták a közönséget. Az elnök mikor dr. Halet bemutatta, igy kezdte beszédét: Kérdeztem Hale urat, hogy miről fog beszélni s azt válaszolta: Én gyűlölöm a tárgy megnevezését, hanem, ha akar beajánlani, mutasson be a közönségnek ugy, mint a Massachusetts-i államnak egy hanyatló-lelkészét " S csakugyan az elnök e szavakkal ajánlotta; de hozzá tette, elképzelhetik, hogy milyen lehetett virágzó korában s elméjének teljes tevékenységében. Erre óriási tetszés keletkezett. Dr. Hale pedig a puritán szellemről tartott ékes beszédével gyönyörködtette a hallgatóságot.

Az ev. ref. egyház vesztesége. Br. Vay Miklós, főrendiházi elnök, egyh. főgondnok f. évi máj. 14-én Budapesten meghalt 92 éves korában. A ref. egyház egyik legnagyobb és legbölcsebb vezérférfiát vesztette, kinek neve az egyház és a nemzet történelmében fényes lapot fog elfoglalni.

Felméri Lajos a kolozsvári egyetem tudós tanára meghalt máj. 22-én életének 54-ik évében hirtelen és váratlanul, vérmérgezés következtében. A megboldogult egyszerű székely szülők gyermeke volt. Nélkülözésekkel küzdve végezte iskoláit Udvarhelyt, Sárospatakon és Budapesten. Két esztendőt külföldi egyetemeken töltött. 1868-ban Sárospatakon az elhunyt Erdélyi János helyébe lépett. Fényesen megfelelt a várakozásoknak: a jeles tanitvány méltó lőn a kitünő mesterhez. Több évi sikeres működés után a Kolozsvárt felállitott egyetem neveléstudományi tanszékére nevezték ki. Mindannyiunknak élénk emlékében él a széleskörü ismeret, a tiszta és világos előadás, a tanitványai jövőjét szivén viselő humanus bánásmód, melylyel a kitünő tanár e diszes állást betöltötte. Mi volt Felméri a társadalom és a tudományos irodalom terén, nem szükség fejtegetnünk, sokkal ismeretesebbek az ő érdemei. Szabadelvü theologiai neveltetése s huzamosb ideig Angliában tartózkodása s az irány, melyet lelke egész erejével követett, barátunkká, munkatársunkká tevék őt. Minden olvasónk emlékezhetik

arra a magvas czikkelyre, melyben a neveléstudomány ez uttörő bajnoka csak legutóbb is a bibliában föllelhető modern philosophiai irányokról nyilatkozik. A szabadelvü theologia egyik jeles hivét, az angol nevelési rendszer leglelkesebb apostolát gyászolja az elhunytban.

Egy uj irodalmi vállalat. „Beiträge zum Kampf um die Weltanschauung“ (Schwetschke és fia kiadásában, Braunschweigban) czimmel indult meg Braasch A. H. szerkesztése alatt, melynek czélja az, hogy könnyen érthető módon szétágazó időszerü kérdéseket tárgyaljon, a természettudományi életnézet egyoldaluságait, hiányait, ellenmondásait kimutatva a tiszta keresztény világnézet alapján egy boldogabb jövő előkészitésén munkáljon. Az első füzet Häckel monismusát birálja, a mely egy darwinista természettudós hitvallását foglalja magában. Kimutatja, hogy egyoldalu természettudományi alapon nem alkothatni tökéletes, biztos világnézetet és várhatjuk, hogy szerényen viszavonul saját korlátai közé, lemondva azokról a vérmes reményekről, melyekkel kezdetben a természettudományi felfogás az élet minden terén előállott. Égető kérdéseket tárgyal; olvasók bizonyára nem fognak hiányozni.

Gyászhirek: Özv. Ferenczy Mózesné, Homorodkarácsonyfalvi Füzy Krisztina életének 80-dik s özvegységének 10-ik évében máj. 26-án Kolozsvárt jobb létre szenderült. Egyike volt azoknak a jó nőknek, kiket vallásosság és háziasság különböztet meg, s kiknek áldásul jut, hogy családjuknak és egyházuknak valódi jóltevői legyenek. Az elhunytban özv. Véber Sándorné, Ferenczi Eszter édes anyját s özv. Kriza Jánosné, Füzy Borbála testvérét gyászolja. — Özv. Borbély Nagy Györgyné, Finta Rebeka élte 87-ik s özvegysége 17-ik évében Tordán jun. 2-án földi pályáját bevégezte. Vallásos, buzgó sziv költözött el benne, ki számos jótettben hagyott az egyházban is emléket. Székely Miklós tordai törv. sz. biró és testvérei nagynénjüket vesztették benne s Szász Ádám kolozsvári ny. városi pénztárnok unokatestvérét. — Péterfi Áron h.-almási tanitót fájdalmas veszteség találta édes atyja: n.-ajtai Péterfi Tamás f. évi jun. 29-én 72 éves korában történt halálában. Egyike volt a nagyajtai egyházközség jobbjainak, az ekklának egy izben gondnoka, mely hivatalát buzgón teljesitette. — Damokos Árpád, tamásii postamestert fájdalmas csapás érte, 7 éves kedves fia Damokos Elemér váratlan halálában.

Törvényjavaslat a gyermekek vallásáról.*)

1. §. Bevett vagy törvényesen elismert különböző vallásfelekezethez tartozó házasulók, házasságuk megkötése előtt egyszersmindenkorra megegyezhetnek arra nézve, hogy gyermekeik valamennyien az atya vagy az anya vallását kövessék, illetőleg abban neveltessenek.

Ha a házasulók egyike sem, vagy csak egyike tartozik valamely bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezethez, ebben az esetben egyszersmindenkorra megegyezhetnek arra nézve, hogy gyermekeik valamennyien az általok megjelölt bevett vagy törvényesen elismert vallást kövessék, illetőleg abban neveltessenek.

A megegyezés csak akkor érvényes, ha kir. közjegyző, kir. járásbiró, vagy polgármester vagy főszolgabiró előtt a megállapított alakszerűségek mellett jön létre.

A kir. közjegyző előtt létrejött megegyezés közokiratba foglalandó. A többi hatóságok előtt létrejött megegyezés alakszerűségeit, valamint a megegyezés anyakönyvi nyilvántartása körül követendő eljárást a vallás- és közoktatásügyi, — az igazságügyi és belügyminister rendeletileg szabályozzák.

2. §. Az 1. §-ban körülirt megegyezés hiánya esetén a gyermekek szülőik vallását nemök szerint követik, illetve abban neveltetnek, a mennyiben ez a vallás a bevettek, vagy törvényesen elismertek közé tartozik.

A bevett, vagy törvényesen elismert vallások egyikéhez sem tartozó szülő jogosítva van megállapitani, hogy a nemebeli gyermekei a bevett vagy törvényesen elismert vallások melyikében nevelendők.

Ha az illető szülő nem határoz, a másik szülő azonban valamely bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezethez tartozik, akkor az összes gyermekek ezen utóbbi szülő vallását követik, illetve abban neveltetnek.

Ha egyik szülő sem tartozik valamely bevett, vagy törvényesen elismert vallásfelekezethez és egyik sem határoz az iránt, hogy a gyermekek, mely bevett vagy törvényesen elismert vallásban neveltessenek, akkor e jog és kötelesség a gyámhatóságra száll át, mely a rokonok meghallgatásával határoz.

Az, hogy a gyermekek a jelen szakasz 2. 3. és 4. bekezdései által körülirt esetekben, mely vallásban neveltessenek, legkésőbb azok tanköteles korának elértéig megállapitandó.

3. §. Az 1. §. szerint létrejött megegyezés később csakis az esetben változtatható meg: ha különböző vallású felek közül valamelyik fél a másik

---

*) Olvasóinknak s főleg lelkésztársainknak vélünk szolgálatot tenni e törvényjavaslat közlésével.

házastárs vallására tér át, úgy, hogy a házasság egy vallásúak házasságává válik.

Ez esetben a megegyezés ugyanazon alakiságok mellett, csupán oly irányban változtatható meg, hogy a születendő, valamint a 7-ik életévet még be nem töltött összes gyermekek most már valamennyien a szülők közös vallását kövessék és abban neveltessenek; a 7-ik életévet pedig már túlhaladott, de az 1868. LIII. t.-cz. 2. §-ában megszabott életkort még el nem ért gyermekek, az idézett törvényczikk 3—8. §-aiban körülirt módon a szülők vallására térhetnek át, de csakis a gyámhatóság beleegyezése mellett.

4. §. A 2. §. első bekezdésében foglalt szabály alól eltérésnek később csak akkor van helye, ha az egyik házastárs a másik vallására tér át, úgy, hogy a hásasság egy vallásuak házasságává válik.

Ez esetben a születendő, valamint a 7-ik életévet még be nem töltött összes gyermekek a szülők közös vallását követik, illetőleg abban nevelendők.

Az áttért szülő nembeli 7-ik életévöket már túlhaladott, de az 1868. LIII. t.-cz. 2. §-ában megszabott életkort még el nem ért gyermekek is az idézett törvényczikk 3—8. §-aiban körülirt módon a szülők közös vallására térhetnek át, de csakis a gyámhatóság beleegyezése mellett.

5. §. Az oly házasság, melyben akár mind a két fél, akár csak az egyik fél a bevett vagy törvényesen elismert vallások egyikéhez sem tartozik, különböző vallású felek közti házasságnak tekintetik.

Az ily felek között az 1. §. értelmében létrejött megegyezéstől, illetőleg a 2. §. második és negyedik bekezdése szerint történt megállapítástól eltérésnek később a 3. és 4. §-okban jelzett módon és terjedelemben csak akkor van helye, ha az egyik vagy mindkét házasfélnek valamely bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezetbe való belépése által a házasság egy vallásuak házasságává válik.

6. §. A törvénytelen gyermek anyja vallását követi, a mennyiben ez a vallás a bevettek, vagy törvényesen elismertek közé tartozik.

A bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezetek egyikéhez sem tartozó anya gyermekeire a 2. §. második és negyedik bekezdésében foglalt szabályok nyernek alkalmazást.

Ha az anya más bevett vagy törvényesen elismert vallásra tér át vagy ilyenbe belép, akkor a 7-ik életévet még be nem töltött törvénytelen gyermekei új vallásába követik.

A 7-ik életévöket még be nem töltött, kir. leirattal törvényesített vagy az atya által elismert fiú, az atyának a törvényesítést vagy elismerést követő 6 hó alatt kijelentett kivánságára, az atyának vallását követi, a mennyiben ez a vallás a bevettek vagy törvényesen elismertek közé tartozik.

A kijelentésre és annak anyakönyvi nyilvántartására az 1. §. harmadik és negyedik bekezdésének rendelkezései megfelelően alkalmazandók.

7. §. A jelen törvényben foglaltakkal ellenkező bármely szerződés, térítvény vagy rendelkezés érvénytelen és semmi esetben sem bir joghatálylyal.

8. §. A jelen törvény életbeléptetése előtt kötött házasságokból született vagy születendő gyermekek vallásos nevelésre nézve azon törvény határozata marad érvényben, a mely az ily házasságok kötése idejében hatályban volt.

9. §. Az 1868. LIII. t.-cz. 13., 14., 15. és 18. §-ainak rendelkezései a bevett és törvényesen elismert bármely vallást követőkre, a 13. és 15. §§. ren-

delkezései pedig a bevett és törvényesen elismert vallásfelekezeteken kivűl állókra is kiterjesztve hatályában fentartatik.

Ha az, a ki a lelenczet vagy általában ismeretlen szülők gyermekét felfogadta, a bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezetek egyikéhez sem tartozik, a felfogadott gyermek vallásos nevelésére a jelen törvény 2. §-a második és negyedik bekezdésének rendelkezései megfelelően alkalmazandók.

10. §. A jelen törvénynyel ellenkező mindennemű jogszabályok s jelesül az 1868. LIII. t.-cz. 12. és 16. §-ai hatályon kivűl helyeztetnek.

11. §. A jelen törvény a kötelező polgári házasságot szabályozó . . . törvényczikkel egyidejüleg lép életbe s végrehajtásával a vallás- és közoktatásügyi, igazságügyi és belügyminiszterek bízatnak meg.

Aranykönyv.

ADAKOZÁSOK A SZ.-UDVARHELYT ÉPITENDŐ TEMPLOMRA.

XV. közlemény.

118. Fekete László megyegondnok gy. ivén Tordátfalváról: Sándor Zsigmond, Végh Gyula 50—50 kr; Gálfi Dénes, Bedő József 20—20 kr; Nagy József, Végh János, Boros Sámuel, Boros Sándor, Fekete László, ifj. Lukácsi Ferencz 10—10 kr; Szederjesz Ferencz, Benczédi János 5—5 kr; együtt *2 frt 10 kr.*

119. Székely László, lelkész gy. ivén Csegezből: Székely László 1 frt, Biró Lajos 50 kr, Kolumbán Károly, Borbély Dániel, Sárosi Ferencz, Biró Domokos, Blasek Piroska, Vernes Andor 20—20 kr, ifj. Magyarosi Lőrincz, ifj. Csongvai Sámuel, Biró Máté, Csegezi Ferencz, Tatár Ferencz, Csegezi Sámuel, Major Számoila, ifj. Simándi Mózes, Biró Lőrincz, id. Magyarosi Lőrincz, Sándori János, Stein Emanuel, Vernes János, Tar Tamás 10—10 kr, együtt *4 frt 10 kr.*

120. Lakatos Ida Szödemeterről *50 frt.*

E közlemény összege	56 frt 20 kr.
Az előbbi közlemények összege	3481 frt 20 kr.
Együtt	3537 frt 40 kr.

Jegyzés. A fennebbi 120 sz. alatt jegyzett Lakatos Ida urasszony, Molnár Sándor ügyvéd afia utján Sepsi-Szt.-györgyi templomunk javára is egyidejüleg 50 frtot adományozott, a melyet szintén rendeltetési helyére juttattam.

Kolozsvárt, 1894. junius 28.

Ferencz József,
unitárius püspök.
